

**UNIVERZITA KARLOVA**

**FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD**

Institut sociologických studií

Katedra Sociologie a Sociální politiky

**Bakalářská práce**

**2020**

**Tereza Jeřábková**

**UNIVERZITA KARLOVA**

**FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD**

Institut sociologických studií

Katedra Sociologie a Sociální politiky

**Mezigenerační konstrukce vnímání chudoby v rámci  
rodin**

Bakalářská práce

Autor práce: Tereza Jeřábková

Studijní program: Sociologie a Sociální politika

Vedoucí práce: Mgr. Barbora Spalová, Ph.D.

Rok obhajoby: 2020

## **Prohlášení**

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 30. 7. 2020

Tereza Jeřábková



## **Bibliografický záznam**

JEŘÁBKOVÁ, Tereza. *Mezigenerační konstrukce vnímání chudoby v rámci rodin*. Praha, 2020. 68 s. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut sociologických studií, Katedra Sociologie a Sociální politiky. Vedoucí práce Mgr. Barbora Spalová, Ph.D.

**Rozsah práce: 94 002**

## **Anotace**

Tato bakalářská práce se věnuje zkoumání konceptu chudoby a jejímu vnímání napříč dvěma generacemi. A to mezi lidmi, kteří vyrůstali v období socialismu, a jejich potomky, kteří vyrůstali po následné transformaci. Tato práce má za cíl popsat mezigenerační konstrukce vnímání chudoby v rámci rodin, dále zanalyzovat, zda se liší pojetí chudoby u dvou různých generací a pokud ano, na čem jsou tyto rozdíly založeny. Kvalitativní výzkumné šetření je zaměřeno na pražské rodiny ze střední vrstvy, kdy za pomoci polostrukturovaného rozhovoru a metody projektivních technik zjišťuji postoj respondentů ve vnímání konceptu chudoby a jejich narativy s tím spojené. Jako teoretická východiska pro kvalitativní rozhovory využívám výzkumné práce sociologů a antropologů A. Schütze, M. Buchowskiho, M. Kreidla a R. Ingleharta. Teorie a data jsou poté analyzována kombinací narativní a tematické analýzy. Hlavním zjištěním této práce je pak důležitost osobní zkušenosti s chudobou, která ovlivňuje další formování diskursu o chudobě.

## **Annotation**

This bachelor thesis deals with the study of the concept of poverty and its perception across two generations. This is among those who grew up in the socialism and their descendants who grew up after the transformation. The work aims to describe the intergenerational constructions of perceptions of poverty within families, to further analyze whether the concept of poverty differs between two different generations and, if so, on what these differences is based. Qualitative research is focused on middle-class Prague families, where using semi-structured interviews and the method of projective techniques I find out the attitude of respondents in the perception of the concept of poverty and their narratives associated with it. I use the research work of sociologists and anthropologists A. Schütz, M. Buchowski, M. Kreidl and R. Inglehart as theoretical starting points for qualitative interviews. The theory and data are then analyzed by a combination of narrative and thematic analysis. The main finding of this work is the importance of personal experience with poverty, which influences the further formation of the discourse on poverty.

## **Klíčová slova**

Chudoba, generace, narativní analýza, kapitál, rodinná studia

## **Keywords**

Poverty, generations, narrative analysis, capital, family studies

## **Title**

Intergenerational constructions of perception of poverty within families

## **Poděkování**

Moje poděkování patří prvotně celému mému okolí, které mě neodbytně motivovalo nejen k psaní této práce, ale k celému studiu. Speciální poděkování pak patří mým rodičům, kteří mi vždy nechávali volnou ruku v mých životních rozhodnutích a vybavili mě kapitálem, bez kterého bych dnes nemohla být právě taková, jaká jsem. Dále pak mému bratrovi, který je mým protivníkem vždy a ve všem, i na vysoké, kterou zatím navštěvuje jen jeden z nás. Mému příteli Kubovi, který psal svou bakalářku ve stejný rok jako já, avšak o pár měsíců rychleji, za jeho neutuchající studnici lásky i nevyžádaných rad. V neposlední řadě pak mé vedoucí Báře, která mě sice nejdřív značně vyděsila, ale i to mi poté pomohlo dovést mou práci k aktuální podobě. Nakonec nesmím zapomenout na ten největší dík, který patří všem mým ochotným respondentům, bez kterých by tato práce vůbec nemohla existovat.



# Obsah

Úvod.....	11
Teoretická část .....	12
Chudoba a koncepty s ní spojené .....	13
Absolutní chudoba .....	13
Relativní chudoba .....	13
Objektivní chudoba .....	14
Subjektivní chudoba.....	14
Tři typy důvodů chudoby .....	15
Další typy dělení chudoby.....	15
Deprivace .....	15
Životní minimum – sociální a existenční .....	16
Kapitály podle P. Bourdieu .....	16
Ekonomický kapitál .....	17
Kulturní kapitál .....	17
Sociální kapitál.....	18
Prožitek chudoby.....	18
Narativ chudoby .....	20
Diskurz chudoby .....	20
Metodologie .....	24
Výzkumné otázky a cíle práce .....	24
Hlavní výzkumná otázka:.....	24
Metody výzkumu .....	24
Projektivní techniky .....	25
Výzkumný vzorek .....	26
Etika a limity práce .....	27
Analýza dat .....	28
Analytická část.....	30
Respondenti.....	30
Společně nastavené vnímání chudoby.....	31
Shrnutí č. I.....	36
Vnímání specifické pro mladší generaci .....	38
Shrnutí č. II .....	40
Vnímání specifické pro starší generaci .....	41
Shrnutí č. III.....	45
Souhrn analytické části .....	47
Závěr .....	49
Summary .....	51

Použitá literatura .....	53
Teze bakalářské práce .....	57
Seznam příloh .....	61
Přílohy .....	62
Zdroje příloh .....	67

# Úvod

Pokud máte zájem zjistit, co vše si mohou lidé představit pod pojmem chudoba v českém kontextu a jak vlastně dvě sobě blízké generace nahlíží na chudobu, a to pak především tu z českého prostředí, vybrali jste si k přečtení správnou práci. Pro zpracování tématu chudoby jsem při výběru zdárně neměla určitější důvod než jen to, že jsem přirozeně velmi zvědavá. Když se však opravdu zamyslím nad pravým impulsem k tomu zpracovat toto téma, jako první mě napadá předmět Kvalitativní metodologie, kterým jsem prošla v prvním ročníku při studiu Sociologie. Že moje babička pocházela z chudých poměrů, jsem již v té době do nějaké míry věděla, ale díky tomuto předmětu a učení se jeho technik jsem do hloubky zjistila, jak velmi. Vyslechnutí příběhu o chudobě od někoho mně takto blízkého pravděpodobně rozhodlo, že jsem chudobu zpracovala již i v dalším roce ve skupinové prezentaci jednoho předmětu a také závěrečné práci dalšího. Dostala jsem se tak až sem, k bakalářské práci, kdy píši práci mně blízkou o porovnání vnímání chudoby mezi mojí generací a generací mých rodičů. Cílem této práce vlastně tedy je doplnit současné poznatky o chudobě o komparaci chápání chudoby mezi generacemi, z nichž jedna vyrůstala v období socialismu a zažila jeho následnou transformaci a ta druhá nikoliv. Zajímalo mě, jestli tato historická zkušenost mohla být hybatelem při vnímání chudoby. Z mého pohledu je dnes chudoba mnohem viditelnější nežli dříve a zajímalo mě, jestli to tak vidím díky době, ve které jsem vyrůstala a v níž stále žiji, či jestli je to takto stejně znatelné i pro generaci mých rodičů. Téma chudoby je samo o sobě značně důležitým v životě každého, ať už z důvodu, že ho chudoba postihla a tedy ho trápí, anebo naopak proto, že do ní nechce spadnout a dělá pro to první i poslední. Jak také řekl o chudobě profesor a sociolog Martin Potůček, “chudoba je problém nejen jako věc chudých, ale jako problém všech, včetně bohatých” (Potůček in Pacinová, 2013). Tato práce je tedy doplnění nových znalostí, zkušeností a poznatků o chudobě, která se, ať chceme nebo ne, týká nás všech.

# Teoretická část

Jako první by měl být v mé práci vysvětlen pojem chudoba. Obecně je možné říci, že pojem chudoba nemá pouze jednu ustálenou definici, pod kterou by bylo obsaženo vše, co za chudobu reálně považujeme. Jako velmi relevantní mi proto zmínit zde definici z knihy Velký sociologický slovník Miroslava Petruska a dalších, kde je vysvětlena chudoba jako pojem, který je deviací a sociálním problémem a není u něj možné určit přesné hranice, kde tato chudoba začíná či končí. Vidí chudobu jako nerovnoměrné rozdělení zdrojů a prostředků ve společnosti, což popisuje jako teorii konfliktu, kdy bohatí žijí na úkor chudých. V knihách je také dále upřesněno, že chudobu může specifikovat a dělit podle mnoha různorodých bodů. Například může být dělena na absolutní a relativní, také na objektivní a subjektivní, či že může být spočítána pomocí indexu na základě příjmů a spotřeby. Tomu se budeme ale věnovat později. Abychom však neukazovali jen její stinné stránky, je vhodné zmínit, že chudoba může mít i kladné dopady. V některých případech například motivuje k dosažení lepšího vzdělání, vytváří ochotu dělat méně oceňované práce či vytváří prostor pro nové pracovní pozice, které se tímto problémem zabývají (Večerník in Petruska et al. 1996: 411 - 412).

Jako mezinárodně uznávanou definici si troufnu představit definici od Organizace spojených národů, více známou pod zkratkou OSN, která popsala definici chudoby už před více jak dvaceti lety takto: „*Chudoba je v zásadě popíráním možností a příležitostí, je porušováním lidské důstojnosti. Znamená to nedostatek základní kapacity pro efektivní účast ve společnosti. To znamená, že nemáme dost na to, abychom nakrmili a oblékli rodinu, nemáme školu ani kliniku, do které bychom mohli jít, nemáme půdu, na které bychom mohli pěstovat jídlo anebo práci, abychom si vydělali na živobytí, nemáme přístup k úvěru. Znamená to nejistotu, bezmocnost a vyloučení jednotlivců, domácností a komunit. Znamená to náchylnost k násilí a často to znamená žít v okrajovém nebo křehkém prostředí, bez přístupu k čisté vodě nebo kanalizaci.*“ (UN in Gordon 2005)

Jedním ze způsobu tedy může být chudoba definována jako stav, ve kterém nemáme možnost dostat se k naplnění základních potřeb, což může být jídlo, pití, střecha nad hlavou. Pro účely mé práce se však musím zaobírat nejen pohledem na tento typ nedostatku, ale i na

chudobu relativní, které je téměř nemožné se vyhnout, řekla bych už z podstaty lidského bytí, kdy se lidé mezi sebou odjakživa porovnávají, což dále určuje jejich společenský status.

## **Chudoba a koncepty s ní spojené**

### **Absolutní chudoba**

Pod absolutní chudobou si můžeme představit stav, kdy nám dlouhodobě chybí prostředky k uspokojování základních lidských potřeb v důsledku čehož je mnohdy ohrožen náš život. Ve chvíli kdy se nám nedostává dostatečného množství či zcela postrádáme výživu, bydlení, možnost zdravotního ošetření nebo odívání zapadáme modelově pod pojem absolutní chudoba (Mareš, 1999: 12-13). S tímto typem chudoby se můžeme setkat na celém světě a dovolím si tvrdit, že jde pravděpodobně o to, co si jako první představí většina lidí, pokud vyslovíme slovo chudoba. Absolutní chudoba je ta, kterou se snaží celosvětově různé organizace vymýtit. Speciálně je ale typická pro rozvojové státy, které obvykle nemívají dostatečnou sociální podporu pro své občany, a ti tak mají horší podmínky oproti více sociálně zabezpečeným státům. Ta v mé práci nebude hlavním předmětem zájmu, tím bude chudoba relativní.

### **Relativní chudoba**

Relativní chudoba je v jistých ohledech opakem chudoby absolutní. Jedná se o chudobu, kterou bychom měli hledat především v průmyslově rozvinutých státech, jelikož není založena na základních potřebách člověka, jak jsme si popsali u absolutní chudoby, ale jedná se o špatné sociální postavení jedince v rámci skupiny či společnosti, takzvané sociální „dno“. Osoba postižená relativní chudobou nedosahuje stejných standardů, kterých dosahuje zbytek společnosti, jde o jisté nerovnostní rozdělení ve společnosti (Mareš 1999: 12). George Simmel upozorňoval na fakt, že sociální dno se nachází ve všech vrstvách. Lidé trpící relativní chudobou mají výrazně nižší zdroje, než jiní lidé v jejich sociálním okruhu, proto jsou označeni jako chudí i přesto, že se mohou mít výrazně lépe než jiní. Proto jakákoliv případná snaha vymýtit relativní chudobu je tedy víceméně nemožný úkol, protože v rámci vrstev bude vždy někdo pociťovat rozdíly (Mareš, 1999: 11-12).

## **Objektivní chudoba**

Objektivní chudoba je založena na objektivním pojetí situace chudých druhými, to znamená, že hranice chudoby jsou určovány zvenčí a nezáleží na pohledu těch, kteří jsou posuzováni (Mareš 1999: 11, 14-15). Jsou ale i výjimky, kdy se objektivně chudý člověk svému vymezení brání: *„Problémem subjektivního vymezení chudoby je, že chudým se může cítit i ten, kdo jím podle „objektivních“ kritérií není. Na druhé straně se může označení za chudého bránit ten, kdo podle stejných „objektivních“ kritérií chudý je. Být chudý totiž znamená v evropské a americké kultuře zaujímat nežádoucí a neakceptovatelný status. Identifikaci se stigmatizujícím statutem se lidé mohou pochopitelně bránit. Často se stává, že „objektivně“ chudí lidé se chudými necítí i proto, že mají nízké aspirace, co se týče svých potřeb.*„ (Mareš 1999: 15)

Pod toto rozdělení řadíme i dva výše zmíněné typy chudob – absolutní a relativní (Kotrusová 2017)

## **Subjektivní chudoba**

Jak bylo možné odvodit, subjektivní chudoba je opakem té objektivní. Subjektivní vymezení chudoby je určováno vlastním pocitem chudoby jednotlivců. Tento subjektivní pocit je velmi často podložen objektivními subjekty jejich života, jako je výše celkových příjmu rodiny v závislosti na počtu členů této rodiny nebo nedostatku uspokojování nadměrně vysokých potřeb, které jeho okolí má možnost uspokojit (anebo si to jedinec alespoň myslí). Subjektivní chudoba je vždy výrazně vyšší než chudoba objektivní, jelikož se do ní často sami řadí lidé, kteří chudobou ve skutečnosti netrpí (Mareš 1999: 15).

Ve své práci se hodlám věnovat chudobě relativní. Zároveň mě však zajímá i pohled subjektivní, díky kterému je možné získat příležitost k porovnání názorů dvou generací. Subjektivní vymezení chudoby v evropské kultuře totiž poukazuje na nežádoucí status, který ve stejné situaci lidé mohou a nemusí cítit. Jak jsem pak již zmínila výše v popisu relativní chudoby, relativní chudoba je, byla a bude ve společnostech pevně ukotvena (Mareš, 1999: 11-12, 15) a tato kombinace je tedy zajímavým prvkem a z mého pohledu i vhodnější pro zkoumání naší společnosti na rozdíl od chudoby absolutní, která by byla více vhodná například pro zkoumání bludného kruhu chudoby v afrických státech. Míru aspirací na potřeby nemůžeme s žádnou jistotou u námi neznámých jedinců určit, a proto bude zajímavé

sledovat, zda a jak se liší či připodobňují u dvou různých generací, které mají podobný rodinný základ.

### **Tři typy důvodů chudoby**

V práci *Perceptions of Poverty and Wealth in Western and Post-Communist Countries* vydělil Martin Kreidl (2000) na základě kvantitativních dat 3 typy vysvětlení důvodů chudoby, které já ve své práci, jež je však pojímána kvalitativně, použiji, a zkusím zjistit, zda nějaké takové konstrukce příčin chudoby mohou být viděny také v narativech o chudobě v České republice, případně jak jsou tyto konstrukce prožívány.

Jedná se o tyto tři typy: chudoba zasloužená, chudoba nezasloužená a chudoba fatalistického typu. Chudobu zaslouženou popisuje Kreidl jako takovou, kdy člověk nepracuje, přestože by bez problémů mohl. Chudoba nezasloužená je podle něj způsobena na jedinci externími silami, které nemohl ovlivnit. Poslední typ chudoby, tedy tu fatalistickou, vysvětluje jako chudobu způsobenou vlastnostmi daného jednotlivce. (Kreidl 2000: 151 - 154). Kreidl také hovoří o faktoru sociálního kapitálu jako o zdroji hospodářského úspěchu, tedy cestě k bohatství. Tématu sociálního kapitálu a nejen jemu se věnuji o pár řádků níže, pomocí klasických Bourdieuhových kapitálů.

### **Další typy dělení chudoby**

Samozřejmě oficiálně existují ještě další rozdělení chudoby, které si proti sobě stejným způsobem stojí, ale jelikož nebudou předmětem mé práce, zmíním je tu jen pro úplnost. Mezi ně patří například „přímé či nepřímé - je-li chudoba měřena nedostatkem určitých statků a služeb - respektive nedostatkem jejich spotřeby, či nedostatečnými příjmy, tuto spotřebu limitujícími; expertní či konsensuální - je-li chudoba určena na základě posouzení expertů či je-li určena na základě veřejného konsensu „přirozeně“ sdíleného či dosaženého vyjednáváním.“ (Mareš 1999: 11)

### **Deprivace**

V knize Petra Mareše je deprivace vysvětlena s pomocí jiného autora takto: „Deprivace může být definována jako stav pozorovatelného a prokazatelného znevýhodnění ve vztahu k lokální komunitě či širší společnosti nebo národu, k nimž jedinec, rodina nebo skupina náleží“ (Townsend in Mareš 1999: 12). Mareš pak sám popisuje deprivaci tak, že v jistém smyslu být chudý znamená být zároveň deprivován. Znamená to, že je možné strádat

nad rámec fyzických či psychických stránek, pokud mi chybí něco, co je v mém společenství považováno za hodnotné. Deprivaci je dle něj možné popsat jako nedostatek zdrojů; právě stejně jako u chudoby (Mareš 1999: 11). Deprivace pak u lidí nastává, pokud nemají přísun základních potřeb, mezi které patří třeba také přístup ke vzdělání, informacím či veřejným službám (Gordon 2005).

### **Životní minimum – sociální a existenční**

Životní minimum můžeme dále dělit na sociální a existenční, kdy sociální poskytuje možnost uspokojovat i sociální potřeby, avšak pouze na minimální úrovni, a existenční minimum je finanční částka, která má člověka ochránit před strádáním v podobě fyziologických potřeb a nevztahuje se vůbec na potřeby sociální (Kotrusová 2017). „Životní minimum je minimální společensky uznaná hranice peněžních příjmů k zajištění výživy a ostatních základních osobních potřeb.“ (Kotrusová 2017). Toto je jeden z faktorů, který pomáhá formovat nahlížení na chudobu.

### **Kapitály podle P. Bourdieu**

K cílům mé práce je také potřebné vysvětlit k chudobě teorii kapitálů, která mi pomáhá objasnit narativní vnímání chudoby a umožňuje zachytit chudobu širěji než jen pomocí ekonomických ukazatelů. Teorie kapitálů je nejčastěji spojována s Pierrem Bourdieuem, který ji ve 20. století rozvinul a zpopularizoval. Obecný termín kapitál by mohl být vysvětlen jako nějaké prostředky, které si akumulujeme a vytváříme za finančním účelem budoucího použití k novým záměrům, a které nám přinášejí určitý zisk. V sociologickém významu pak na kapitál můžeme pohlížet spíše takto: „V přeneseném smyslu se pojem kapitál používá i pro vyjádření kulturních, sociálních a psychologických dispozic“ (Petrušek 1996: 473-474). Pro svou práci jsem se rozhodla ji využít, aby mi také pomohla určit další rozdíly v pohlížení na chudobu, jelikož s pojmem kapitál se neodmyslitelně také pojí pojem sociálních tříd, který už je jen malý kousek od mého tématu chudoby. Kapitály jsou nejčastěji děleny na ekonomický a symbolický, který je pak dále dělen na kapitál kulturní a kapitál sociální (Bourdieu 1984). Kapitál symbolický bývá mnohdy vynechávaným termínem, a tak nejčastějším rozdělením kapitálů, se kterými se můžeme setkat, jsou především kapitály ekonomický, kulturní a sociální. Výčet kapitálů těmito však nekončí. Můžeme se setkat s kapitály vzdělanostním, rétorickým, fyzickým, tělesným i například s kapitálem erotickým (Růžička a Vašát 2011: 130-131). Tyto však nejsou předmětem mého zkoumání. Pro svou



práci jsem se rozhodla využít nejobvyklejší formy, tedy trojkombinace kapitálu ekonomického, kulturního a sociálního. V mé práci se pomocí teorie těchto kapitálů pokouším zjistit, zda jsou obě generace přikloněny k stejným hodnotám, co se kapitálů týká; jestli každá z generací upřednostňuje jiný kapitál anebo zda se na tom, jaký z kapitálů je nejdůležitější, v rámci generací respondenti neshodnou a věk tedy v tomto případě nehraje roli.

## **Ekonomický kapitál**

Začneme popisem kapitálu ekonomického. Ten je jedním z hlavních atributů, které určují postavení jedince ve společnosti, v níž žije. Pierre Bourdieu u ekonomického kapitálu popisuje dva typy – a to kapitál fyzický a finanční, které jsou Bourdieum v podstatě převzaté z obecné ekonomie. Fyzický si můžeme představit jako hmotné věci, například výrobní linky v továrnách a finanční pak jako cenné papíry, kdy nám oba tyto typy pomáhají budovat další kapitály (Veselý 2006). Můžeme také říci, že jde o již nabyté finanční hmotné statky, které tvoří ochranou jistinu a díky kterým je nabýváno určitých sociálních statusů člověka (Bourdieu 1986: 241-258).

## **Kulturní kapitál**

Druhým mnou vybraným kapitálem, který si teď představíme, je kapitál kulturní. Ten bychom mohli popsat jako získané předpoklady, které nám umožňují získat vyšší sociální status. Jde o formu nemateriálního kapitálu (Petrušek 1996: 474). Tento kapitál má ve společnosti stejné nerovnoměrné rozdělení jako výše zmíněný kapitál ekonomický a (jak uvádím dále) také kapitál sociální. Je tedy dalším přispěvatelem k mocenské struktuře společnosti a vytváří společenské vrstvy, které velmi napomáhají v reprodukci relativní chudoby. Pojem kulturního kapitálu je mimo jiné propojen s kapitálem lidským a jednáním jako takovým. Naše jednání totiž ovlivňuje to, do jaké vrstvy budeme patřit. Lidé ve společnosti jsou už velmi dlouho nastaveni na snahu o co nejlepší postavení, které je spojeno s mnoha výhodami. Snaží se tedy o privilegované postavení, které je však spojeno s kulturními rysy či stylem, kterými se musí lidé vyznačovat, aby tohoto postavení byli schopni dosáhnout, mezi ně patří například vzdělání. Lidský kapitál však opomíná fakt, že vzdělání, kterého jedinec dosáhne, by nebylo možné získat právě bez kapitálu kulturního, který byl nejvíc vstředěn v prostředí rodiny (Bourdieu 1986: 242-256). Distribuci formálních oprávnění (profesní kvalifikace) i subjektivních dispozic (znalost správných postupů) ke vstupu do vládnoucí vrstvy zprostředkovává vzdělávací systém, jehož charakter je určován

pravě touto vrstvou. Jazykové a ostatní symbolické kódy používané při školní komunikaci jsou proto odvozovány z její statusové kultury. Žáci, kteří tuto kulturu ovládají, se pak díky tomu jeví jako nadanější a inteligentnější, učitelé s nimi snáze komunikují a věnují jim větší pozornost. Úroveň dosaženého vzdělání jednotlivce je tak přímo závislá na tom, v jaké míře absorboval dominantní kulturu, neboli jakým kulturním kapitálem disponuje. Vzdělávací systém přitom předpokládá a vyžaduje řadu schopností, které tvoří důležité komponenty kulturního kapitálu (např. schopnost verbální komunikace nebo percepce umění) a jejichž osvojování sám nezprostředkovává. „Tyto schopnosti jsou získávané převážně v rodině. Míra kulturního kapitálu, jímž jednatel disponuje, proto závisí značně na tom, kolik je ho akumulováno ve výchozí rodině.“ (Bourdieu in Petrusek 1996: 474).

### **Sociální kapitál**

Posledním kapitálem, který mi zbývá zde vysvětlit, je sociální kapitál. Tento kapitál bychom mohli popsat jakou součet všech známostí, a zároveň díky nim i všech jejich zdrojů, které mohou být osobou, u níž sociální kapitál zkoumáme, potenciálně využity. Jedná se o formu bohatství, kterou člověk disponuje skrze užitečné konexe či styky, založenou na službách a protislužbách. Svým způsobem vedou stejně jako kapitály předchozí k prospěchu stran pomocí sociální směny. Tento kapitál je velmi časově náročný a tudíž i jeho rozdělení v populaci je velmi nerovnoměrné a napomáhá tvoreni různých tříd (Petrusek 1996: 475). Jednoduše řečeno, můžeme tvrdit, že sociální kapitál je součet předchozích kapitálů, které můžeme získat přes někoho jiného, kdo těmito kapitály disponuje.

Teorie kapitálů Pierra Bourdieu je jedním z důležitých teoretických podkladů k mé práci. Nejvíce jsem tuto teorii využila při získávání informací v rozhovorech. Využila jsem je k rozlišení různých názorů pomocí projektivních technik, které mi pomohly odhalit a zároveň porovnat názory respondentů mezi sebou.

### **Prožitek chudoby**

Všechny tyto pojmy, které se vyskytují především v akademickém diskursu, však často nemusí být žitou zkušeností jednotlivců, kdy není možné spoléhat na to, že tyto pojmy vnímají a chápou v jejich určené konceptualizaci. Zajímalo by mě proto, jak a jestli vůbec jsou tyto pojmy prožívány a následně formulovány v určitých narativech.

Chudoba je koncept, se kterým se můžeme běžně setkávat, jinak řečeno, každý alespoň trochu ví, co si pod chudobou mají představit. Nicméně lidé si pro sebe koncept chudoby specificky uchopují a formují, každý dle svého, a snaží se tomuto konceptu dát určitý význam. Součástí každého z těchto konceptů chudoby jsou navíc také pojmy (jako například výše jmenované), se kterými můžeme pracovat v určitých kontextech, jenže tyto kontexty mohou být lidem cizí. Pojem například může být i chápán, není však součástí žité zkušenosti, proto se skrze tuto práci budu snažit ukázat, jaké významy lidé těmto konceptům dávají, a jakým způsobem tvrdí, že tyto koncepty zažívají.

Tímto problémem se zabývá také fenomenologická (sociologická) škola. Edmund Husserl, který je zakladatelem tohoto filosofického směru, mluví o rozdělení světů na svět konceptuální neboli vědecký, a svět žitý, kdy klade důraz právě na pojem žitého světa, který není možné pozorovat objektivní logikou vědy, ale jedná se o svět postavený na jeho vidění pomocí naší subjektivní zkušenosti. Tento žitý svět lze chápat právě jako námi vytvořený a můžeme ho nazývat světem nevědeckým, který nám slouží jako jakási předvědecká zkušenost, která poté slouží jako zdroj pro svět vědecký. Tento vědecký svět se však podle Husserla (už v době, kdy psal, tedy na přelomu 19. a 20. století) příliš vzdálil od světa žitého. (Petříček 1997: 23 - 32) Já se v této práci tedy snažím zachytit konstrukci chudoby v žitém světě a možné vztahy těchto konstrukcí k světu vědeckému, včetně výše jmenovaných pojmů a konceptů.

Na tuto koncepci světa také navazuje Alfred Schütz, který je považován za zakladatele fenomenologické sociologie. Schütz však navíc kromě žitého světa představuje další zajímavé pojmy: jednak "*Umwelt*, tedy okolní svět, neboli svět v dosahu, naše bezprostřední okolí, konkrétní svět individuálního vnímání, představující jen úzký fragment světa, a *Mitwelt* jako kolaterální svět, který existuje v prostoru a čase s jednotlivcem, ale bez přímého vědomí a okamžité zkušenosti." (Šubrt 2019: 46 - 47) *Umwelt* v nás vytváří možné propojení a lepší chápání druhého člověka, jelikož je orientován na takzvaný my-vztah, zatímco *Mitwelt* je jakýmsi oněch-vztahem. Díky *Umwelt* světu je pro nás druhému snazší vysvětlit, co jsme zažili, aniž by on musel prožít někdy podobnou zkušenost. *Umwelt* můžeme nazvat světem naší přímé zkušenosti a *Mitwelt* je zkušeností zprostředkovanou. *Mitwelt* je založen na takzvaných typifikacích, tedy typických atributech, které strukturují naši zkušenost, přičemž tyto typifikace bývají součástí například veřejného diskurzu. Ukazují tedy, jak je život chápán pomocí konstruované sociální reality, právě pomocí symbolického chování jednotlivců (Šubrt

2019: 43 - 47). V této práci se budu věnovat také narativům, které mi předali moji respondenti a které jsou často formované právě střetem těchto dvou světů.

## **Narativ chudoby**

Pojem narativ, pokud ho pojmem nejzákladnější možnou formou, můžeme popsat jako “specifický proces verbální komunikace, ve kterém spolu interagují nejméně dva sociální aktéři: vypravěč a posluchač / adresát.” (Hájek, Havlík a Nekvapil 2012: 201). Hájek a jeho společníci také vysvětlují, že u narativů je důležité pochopit, jak jsou formovány, tedy, že vypravěč vyprávění formuje dle očekávaného posluchače a naopak posluchač chápe vyprávění s předpokladem, od koho ho poslouchá. Nutné je tedy u narativu vnímat také kontext, ve kterém se s narativem setkáváme a který je jím formován. U sociálního dění se můžeme setkat s různými narativními přístupy, například strukturalistickým, hermeneutickým a interakcionistickým. Poslední zmíněný, který volím k mé práci jako nejvhodnější, je “studium vyprávění jako specifické sociálně situované aktivity - vyprávění se odehrává vždy v určitém interakčním kontextu a podle tohoto kontextu mu lidé rozumějí a zacházejí s ním.” (Hájek, Havlík a Nekvapil 2012: 208). Celý průběh vyprávění je v tomto interakcionistickém přístupu chápáno jako komunikační událost, u níž bychom měli očekávat jistý směr vývoje tématu a pravidla, podle kterých se střídají mluvící. Kontext poté spoluutváří toto vyprávění a není nutně přesně dopředu determinován (Hájek, Havlík a Nekvapil 2012: 208 - 210).

Narativ vlastně vzniká v reakci na každý daný rozhovor, tedy do té doby neexistuje v té přesné podobě, kterou respondent tazateli poskytne. Každá konkrétní výzkumná situace a její kontext spoluvytváří tento narativ, pokaždé svým velmi specifickým způsobem. Chudoba, jako koncept, který není zcela konkrétní, je těmito respondenty chápán jím specifickým způsobem. Jejich snahou je tento koncept v kontextu rozhovoru nějak uchopit na základě vlastních zkušeností, které následně mohou formulovat skrze daný narativ. Narativem chudoby tedy můžeme chápat vyprávění tvořené takzvaně teď a tady s přihlédnutím na aktuální kontext i předchozí zkušenost.

## **Diskurz chudoby**

I zde je důležité nejdříve pochopit, co je to diskurz. Slovem diskurz označujeme “uspořádaný soubor vět o daném předmětu, konkrétní podoba vědění” (Horák in Petrušek 1996: 213). Nejčastěji je s tímto pojmem spojován však Michel Foucault, který je i jeho

radikálnějším představitelem. Podle jeho popisu je diskurz způsobem chápání skutečností v určitém oboru, který je viditelný v jazyku, ovlivňuje ho a umožňuje nám mluvit v rámci předem určených hranic a pravidel (Horák in Petrušek 1996: 213). Pod diskurzem si můžeme představit tedy podmínky, které definují smysluplnost vyjádření o daném tématu.

Ve své práci bych chtěla rozšířit současné poznatky o narativech chudoby, které jsou diskurzy chudoby ovlivňovány, proto je nutné i krátce představit to, jak se o chudobě mluví také ve veřejném prostoru.

O chudobě v Evropě celkově se hovoří jako o chudobě relativní, jelikož většinou nejsme ohroženi strádáním, které by nás ohrožovalo přímo na životě. Česká republika patří do postkomunistických zemí a prošla v posledních letech minulého tisíciletí transformací od socialismu ke kapitalistickému státu. Tento proces přinesl nejen kladné, ale také negativní jevy jako právě chudobu. Některé neblahé jevy s ní spojené však nebyly vytvořeny důsledkem transformace z jednoho režimu do druhého, ale také zviditelněním již existujících problémů (Mareš 1999: 42).

V období komunismu, které bylo v České republice od roku 1948 až do už zmiňované sametové revoluce v listopadu 1989, stát podporoval socialistické myšlenky, a proto formálně v té době chudoba vůbec neexistovala a jakýkoliv diskurz na toto téma víceméně oficiálně neměl existovat. Zároveň ze stejných důvodů tedy není z tohoto období mnoho informací o chudobě obecně. Termín chudoba jako takový se začal objevovat až okolo poloviny sedmdesátých let, kdy byl spojován se sociální pomocí a službami s tím spojenými. V té době se i víceméně poprvé objevila hranice pro dávky sociální péče (Mareš 1999: 185 – 187). Stát byl tehdy hlavním a v tomto ohledu také jediným aktérem, který garantoval jakoukoliv záštitu nad dávkami a s tím spojenou sociální péčí, jelikož jakékoliv soukromé snahy o pomoc či iniciace ze strany organizací byly více než odmítány. Stát navíc pomocí automatických přídatků na děti, bezplatného školství i zdravotnictví způsobil, že lidé se stali zvyklými až závislími na tomto finančně nenáročném systému, což je dovedlo až k jakési pasivitě, co se vlastní iniciativy týká (Kotus, Munková, Peřina 2003: 63-67). V této době však bylo rozpětí příjmové nerovnosti natolik nízké, že pomyslné “rozpětí nůžek” mezi bohatými a chudými bylo minimální. Totalitní stát však díky centrálně plánované ekonomice a postihům za příživování ani žádnou chudobu nepřipustil (především oficiálně). Jelikož na téma chudoby nebyly uskutečněny víceméně žádné výzkumy, jeden z mála těch, který z této doby o chudobě

představuje nějaká data, byla studie Miroslava Hiršla na téma Domácnosti s omezenými možnostmi spotřeby, která přinášela alespoň minimální informace o aktuálním stavu chudých v Československu. Československo bylo také jedinou ze socialistických zemí, kde nebyl nikdy žádný statistický přehled o procentu zastoupení chudých lidí v populaci (Večerník 1998: 91 - 92).

Výše zmíněný pasivismus si velká část společnosti odnesla do následující éry, kdy nebyla zvyklá, že může vlastně velmi snadno a rychle propadnout do jiné sociální skupiny. Za socialismu bylo více vnímáno kolektivní smýšlení, v dnešní době se naproti tomu můžeme více setkávat s diskursem jakéhosi neoliberálního individualismu, který produkuje člověka jako individuála a maximálně svrchovaný subjekt, který se o svém životě rozhoduje pouze sám, a tedy je za něj sám také odpovědný (např. Buchowski 2006), což je přesně ta změna, na kterou se snažím poukázat. V práci Monitorování chudoby v České republice autoři zmiňují vlastně nepřímou tento problém takto: “Koncept sociálního vyloučení se objevuje v posledních létech v evropském politickém i sociálně vědním diskurzu se stále větší frekvencí a nabývá na významu sám o sobě i jako substituent chudoby. Podle Rodgerse (1995) zahrnuje pojem sociálního vyloučení velmi diverzifikovanou oblast jevů a jeho jádrem je dnes fakt, že se vyloučení jedinci, ale i celé vyloučené sociální kolektivity nepodílejí stejnou měrou jako ostatní na (hmotných i nehmotných) zdrojích společnosti a na jejich distribuci či redistribuci, což vede k jejich chudobě a sociální či kulturní izolaci... Především se jedná o nerealizaci jejich občanských, politických a sociálních práv. Je to proces vydělování jedinců i sociálních kategorií z organizací či komunit, z nichž je složena společnost, a zbavuje je práv a povinností, které jsou s tímto členstvím v nich spojeny.” (Rogers in Sirovátka, Mareš, Večerník, Zelený 2002: 32).

Právě této teorii, tedy teorii transformace režimů, se věnuje polský antropolog Michal Buchowski (2006: 463 - 474), který v časopise *Anthropological Quarterly* pojednává o transformaci režimů v Polsku a následném ovlivňování diskurzu nahlížení na vzniklé problémy. Popisuje, že transformace režimu nám přinesla určité sociální problémy, typicky například nezaměstnanost a následně také s tím spojenou chudobu. Tyto problémy ale ve veřejném diskurzu nebyly označovány jako problémy sociální, které by byly způsobeny právě onou transformací, nýbrž byl tento problém mnohdy označován za problém daného jedince, tedy problém individuální. U těch, kteří jsou pak takto označováni, jako takzvaní “losers”, tedy prohraší (neboli v našem případě chudí) dané transformace, je to pokládáno za problém,

za který si podle tohoto veřejného, neoliberálního diskurzu měli moci pouze sami. Mezi důvody, které jsou k tomu udávány, patří například, že jsou velice líní, neschopní, neochotní nebo se jen prostě nechtěli či neuměli přizpůsobit nově nastalé situaci.

Co se týká doby po pádu socialismu, tedy po roce 1989, naše republika musela řešit spoustu zásadních změn, od změny z centralizovaného státu na decentralizovaný až po privatizaci či liberalizaci cen. Všechny tyto pohyby směrem ke svobodnému státu však způsobily čím dál tím větší zviditelňování a zvětšování chudoby.

Individuální narativy chudoby, které zhmotňují žitý svět chudoby jednotlivce a vyjadřují jeho význam, se zde prolínají s diskurzem chudoby, který právě reprezentuje formy, jak se o chudobě mluví (a tedy také v zásadě onen Schützeho *Mitwelt*). Můžeme tedy říci, že celková zkušenost s chudobou je utvářena setkáváním se s chudobou v různých prostorech či místech (například média, skrze vlastní zkušenost, cestováním, atd.) a jedním z významných míst je pak také veřejný diskurz.

# Metodologie

V metodologické části práce si nejdříve určím výzkumné otázky a cíle práce, kterými se budu posléze zabývat. Poté představím mnou zvolené metody výzkumu, vytváření dat a důvody zvolení těchto postupů, jejich získání a popis při interpretování takto mnou získaných dat. Ke konci této kapitoly se ještě věnuji sebereflexi, etice a limitům mé práce.

## Výzkumné otázky a cíle práce

Cílem mé práce bude zanalyzovat, zda se liší pojetí chudoby u dvou různých generací na základě toho, jak tento koncept konstruují, a pokud ano, na čem jsou tyto rozdíly založeny. V teoretické kapitole jsem představila pojem chudoby spolu s dalšími pojmy k chudobě se vztahujícími. Následně je mým cílem zanalyzovat konstrukci tohoto pojmu dvěma věkovými skupinami, které mají stejný rodinný základ, ale jiné zkušenosti, co se týče například odlišnými diskursy chudoby různých státních režimů.

### Hlavní výzkumná otázka:

Jak je konstruováno vnímání chudoby napříč generacemi?

## Metody výzkumu

Pro zkoumání rozdílů ve vnímání chudoby a zkušenostech s ní spojených jsem si zvolila metodu kvalitativního výzkumu, a to hned ze dvou důležitých důvodů, které jsou pro kvalitativní výzkum výmluvné. Jednak z důvodu toho, že právě chudoba je složitým tématem k uchopení a nemá pouze jeden generalizovaný popis. Dále také proto, že se moje práce snaží pochopit subjektivní zkušenosti jedinců v rámci rodiny a jejich vzájemné působení mnoha faktorů (sociálních, kulturních, politických) a jejich interakci s okolním prostředím (Hendl 2006: 5). Tyto cíle jsou více vhodné pro zkoumání kvalitativním způsobem než kvantitativním, který by neumožnil mé práci získat dostatečně obsáhlé množství hodnotných dat k zpracování. Zároveň výhodou kvalitativního zkoumání je možnost dostat se do hloubky daného problému, který je možno nějakým způsobem dále zpracovávat a porovnávat.

Jak je již mnohým díky volbě kvalitativního způsobu jasné, tuto práci jsem se rozhodla zkoumat pomocí hloubkových rozhovorů, které mi přišly jako nejvhodnější nástroj pro získání osobních informací o jedincích, které by nebylo možné získat jiným způsobem.



Mé rozhovory byly pojímány jako semi-strukturované rozhovory. Semi-strukturovaný rozhovor je takový, který je předem z velké části připravený. Zároveň se však předpokládá, že tazatel vytvoří vhodnou atmosféru pro dotazování a především, že bude respondentovi aktivně naslouchat a doptávat se na doplňující otázky v reálném čase právě vedeného rozhovoru (Hendl 2006: 7).

V neposlední řadě jsem se rozhodla v rozhovorech použít již ne tak obvyklý nástroj, projektivní techniky, kterým se věnuji v oddíle níže. Jednalo se o techniku asociálních experimentů, od kterých jsem očekávala, že mi do výzkumu pomohou vnést přátelštějším způsobem další, do té doby nezamýšlené a nevyřčené myšlenkové pochody a názory mých respondentů, a tak nenásilným způsobem umožní nahlédnutí za oponu tématu chudoby a její konstruované vnímání napříč generacemi.

Rozhovory byly nahrávané pro pozdější zpracování analýzy. Z rozhovorů byly podle plánu provedeny přepisy pro snadnější analýzu a porovnávání mezi vybranými respondenty a jejich skupinami.

## **Projektivní techniky**

Jelikož jsem ve své práci použila i projektivní techniky, které nejsou zas až tak obvyklým nástrojem, je na místě si je také alespoň v krátkosti představit. Ve svém rozhovoru jsem se rozhodla použít metody projektivních technik, jelikož je chudoba téma, o kterém nemusí být každému snadné mluvit, a tyto techniky se používají mimo jiné také právě pro nenásilné zjišťování vnitřních pocitů a motivací lidí tak, aby jim mluvit o daném tématu nebylo nepříjemné. Tyto techniky jsou zcela jistě na místě, pokud potřebujeme lépe vyjasnit pocity či emoce, které se obvykle veřejně nesdělují, pomáhají vyjádřit osobní vnímání určitých věcí či situací, ale také odhalují skryté, vytěsňené a potlačené myšlenky či nápady, které se jinak mohou zdát jako nedůležité, a proto bývají často ignorovány. Projektivních technik existuje široké spektrum, ale obecně můžeme říci, že se jedná o soubor kreslicích, slovních a hracích technik, gest a dalších pomůcek k získání hlubších informací (Králová a Voleková 2018). Metody projektivních technik jsem zvolila v rozhovoru při zjišťování kapitalů, díky čemuž jsem se vyhnula obsáhlému vysvětlování těchto Bourdieuho pojmů a zároveň jsem tak zajistila to, aby si respondenti nevybírali odpovědi podle toho, jak se rádi profilovali, ale dle toho, co si o tom opravdu myslí. Osobně jsem se pro použití těchto technik rozhodla proto, že mi přijdou nejen užitečné, nýbrž zároveň i zábavné, a to nejen pro mě, ale

hlavně také pro respondenty, jak jsem si později při rozhovorech potvrdila. Tyto techniky pomáhají dodat někdy méně poutavým tématům rozhovorů hravost a kreativitu, díky které si udržíme pozornost a zaujetí respondentů a zároveň je možné, že díky prostoru, který jim techniky nabízí, získáme mnohem více informací (Donoghue 1999: 47-53).

## **Výzkumný vzorek**

Za svůj výzkumný vzorek jsem si zvolila pražské rodiny z takzvané střední vrstvy, kterou jsem vybrala jako vhodnou, protože je v populaci obsažena v nejvyšším procentu. Hlavní město České republiky jsem si vybrala, jelikož jde o ekonomické a politické centrum státu, které má jedinečné postavení v rámci republiky v mnoha aspektech, a to také včetně procenta HDP, jež má Praha vůči průměru oproti českým vesnicím mnohonásobně vyšší (Kramulová a Musil 2013: 815, 823). V Praze, která je v České republice jediným velkoměstem, a je pokládána za město s vysokou životní úrovní, můžeme očekávat od lidí rozlišné možnosti v setkávání se s chudobou (které poté proměňují jejich vnímání chudoby), než na jaké bychom mohli narazit například v Ústeckém, ale i jakémkoliv jiném kraji v Čechách (Kropáček a Nevyhoštěný 2019). Jelikož jsou pražské finanční možnosti od zbytku republiky rozdílné, dá se očekávat, že tedy i rozdílně formují vnímání chudoby. Očekávám, že u pražských respondentů bude pravděpodobnější, že mají díky ekonomicky vhodnému prostředí jistý nadhled ve vztahu k chudobě, zejména pak k chudobě relativní, kdy od nich očekávám, že se spíše nebudou cítit být chudými, a budou tedy ochotněji o chudobě mluvit.

Mezi následná kritéria výběru krom toho, že rodina a její členové bydlí v Praze, bylo, aby se jednalo o úplnou rodinu, tedy rodinu, která se skládá z obou rodičů a dítěte, potažmo dvou dětí. Dalšími kritérii bylo, aby oba rodiče měli dostudovanou alespoň střední školu s výučním listem či maturitním vysvědčením, aby rodina vlastnila alespoň jeden automobil a také aby si mohli dovolit minimálně jednou ročně vycestovat za hranice na dovolenou. Tyto kritéria mi pomohou zajistit, aby se jednalo o rodiny pocházející z podobných poměrů a také spadající do střední vrstvy obyvatelstva. Mimo jiné, jelikož musel být rozhovor prováděn u dvou členů z každé rodiny, bylo zapotřebí, aby každý z nich patřil do odlišné věkové skupiny. Tyto dvě skupiny jsem se rozhodla oddělit milníkem roku 1989, který se mi z hlediska transformace socioekonomického režimu zdál jako vhodný pro spojení s mou prací o chudobě. Pro upřesnění, lidé z obou skupin museli dosáhnout věku osmnácti let, a to buď před rokem 1989, pokud měli být zařazeni do starší výzkumné skupiny, či dosáhnout

zmíněného věku osmnácti let po roce 1989 při zařazení do mladší výzkumné skupiny. Tento věk jsem zvolila za vhodnou hranici z důvodu vyšší lidské vyzrálosti a především vyššího vnímání různých ekonomických situací zvolených respondentů.

Výzkumný vzorek jsem poté vybírala pomocí kombinace výběru dostupnosti a účelového výběru (Jeřábek 1993). Zvolila jsem tuto kombinaci způsobů především z důvodu aktuální situace pandemie koronaviru, kdy je mnoho potenciálních respondentů neochotno se osobně sejít, a to i přes aktuální rozvolňování podmínek. Jelikož však je můj výzkum složen jen z malého vzorku, předpokládám, že to nezpůsobí velký problém.

## **Etika a limity práce**

Silvermann poukazuje na to, že v kvalitativním výzkumu výzkumník čelí dilematu, když svým respondentům sděluje informace o svém výzkumném záměru, kdy se snaží navodit respondenty správným směrem, zároveň však nechce předat respondentovi příliš mnoho informací, aby jejich názor nebyl tímto změněn, a tak nebyl ovlivněn samotný výzkum (Silvermann 2005: 215). Proto je nutné si před každým začátkem výzkumu rozmyslet, co vše o něm sdělíme svým respondentům. Já osobně jsem u svých rozhovorů dopředu respondentům sdělila pouze to, že jde o rozhovor na téma jejich vnímání chudoby.

Při zpracovávání teoretické části jsem poté dodržovala vždy správné citování všech mnou použitých materiálů. Při provádění výzkumné části byl dodržován etický kodex Mezinárodní sociologické asociace vůči dotazovanému, nebudu tedy nikde zveřejňovat data bez jeho svolení, čímž dodržím respondentovo právo na soukromí. Mimo jiné také právě proto jsem se před začátkem každého rozhovoru dotázala všech účastníků na jejich informovaný souhlas s rozhovorem, jeho nahráváním, následným přepisem, který byl použit k účelům mé práce, a použitím jejich křestních jmen v této práci.

Jelikož téma chudoby, ale i financí obecně, je velmi citlivé, volila jsem na začátcích všech rozhovorů spíše obecnější otázky na jejich osobní život a jeho styl, od kterých jsem se postupně propracovala k těm ošemetnějším, které by mohly být brány za neuctivé při položení právě v začátcích rozhovoru. Zároveň jsem po ukončení rozhovorů nabídla respondentům zpřístupnění k výsledkům po dokončení mé práce.

Limitem v mé práci může být například zvolená metodologie, kdy u narativního a zároveň semi-strukturovaného rozhovoru není možné docílit toho, aby byl vždy zcela objektivním. Narativy vznikají v reakci na výzkumnou situaci, proto je v práci nutné být si

vědom vlastní výzkumnické role a konkrétního kontextu daného rozhovoru. Stejně také nemůže být vždy objektivním kódování, které je pro každého výzkumníka osobité. Nejpalčivějším limitem mé práce, se kterými jsem si dlouhou dobu nebyla jistá, byl především vhodný výběr vzorku, který se pojil k mým obavám z příliš malého výběrového vzorku. Také jsem očekávala, že ne pokaždé budou respondenti ochotni na všechny z mých otázek odpovědět, což se ale k mému štěstí nestalo.

## **Analýza dat**

Kvalitativní analýzu můžeme považovat za "práci s daty, jejich organizaci, jejich rozdělení na uchopitelné jednotky, provedení syntézy, vyhledávání vzorců, odhalování, co je důležité a co ještě je nutné zjistit, rozhodování, co chceme o tom všem sdělit ostatním" (Bogdan and Biklen 1982: 145). Snadněji vysvětleno, kvalitativní analýza je taková analýza, která zjišťuje informace hloubkově od jedinců nebo skupin, a poté se pomocí takto získaných informací snaží předat určitý náhled a interpretace těchto jednotlivých dat, nikoliv však pomocí statistických metod, které jsou naopak vhodné k analýze kvantitativní, ale pomocí přesných a konkrétních interpretací.

Analýzu všech mých vytvořených dat jsem se rozhodla pojmout co nejvolněji, to byl důvod, proč jsem zvolila kombinaci narativní a tematické analýzy, v níž lze spatřovat jistou příbuznost se známější a často užívanou zakotvenou teorií; stejně tak je jí blízké užívání otevřeného kódování (Strauss a Corbinová 1999). Tematickou analýzu jsem zvolila jako vhodnou, jelikož nabízí prostor k otevřenému kódování dat. Tematická analýza je velmi otevřená metoda, která je tvořena velmi intuitivně. Používá se mnohdy pro zjišťování specifických vzorců nebo k identifikaci témat (Hendl 2016: 264). Mým cílem je pomocí tohoto nástroje odhalit procesy konstruování reality chudoby. Ideálně by mi práce pomohla specifikovat, kdy se chudoba projevuje, jaké k tomu využívá podmínky, s čím mnohdy interaguje a jaké následky, jestli vůbec nějaké, rodinám přináší.

Svou analýzu jsem provedla v tomto pořadí: přepis rozhovorů, otevřené kódování zahrnující označení zajímavých kódů a jejich následné sjednocování v koherentní celky, pojmenování oddílů a kódů a samozřejmě sepsání závěrečné zprávy.

Za velmi důležité jsem v této analýze považovala, že je výhodné konstantně přecházet mezi jednotlivými body tam a zpět a zajistit tak, že analýza byla důkladně provedena, tedy nebyla příliš uspěchána a vzniklá data byla maximálně využita. Jako hlavní nevýhodu této

analýzy můžeme vyobrazit roli výzkumníka, který je tím, kdo formuje a hýbe celým procesem, ale také pojitka v práci, která následně interpretuje podle vlastního uvážení. Poslední zmíněné může být právě problémem, kdy jeden výzkumník v analýze vidí něco jiného nežli druhý. Výhodné pro využití tématické analýzy je pak například to, že nabízí možnost vytvořit výzkumnou otázku induktivně v rámci probíhajícího bádání, ale také dává možnost pracovat s již předem připravenou výzkumnou otázkou, což je více teoretickým přístupem k této analýze (Braun and Clarke 2006: 12, 15 - 16). Druhou možnost jsem si zvolila pro svoji práci já.

# Analytická část

V této části se hodlám zabývat analytickou částí mé práce, která se bude skládat z krátkého popisu respondentů, analytickým zjištěním z mých rozhovorů či analýzou výsledků pomocí odpovědí na dílčí otázky, které byly představeny v metodologické části této práce. Především pak také zhodnocením odpovědi na hlavní výzkumnou otázku: Jak je konstruováno vnímání chudoby napříč generacemi? Odpovědi na všechny tyto otázky se snažím nalézt a zkonstruovat pomocí analýzy osmi mnou provedených rozhovorů. Tato analýza bude formována do tří různých oddílů: *Společně nastavené vnímání chudoby; Vnímání specifické pro mladší generaci a Vnímání specifické pro starší generaci.*

## Respondenti

Zde uvedu jen velmi stručný a krátký popis respondentů, do kterých rodin patří, jejich věk, vzdělání, jakou mají profesi, či zda stále studují, a jak jsou k sobě vázáni příbuzenským vztahem.

**Rodina jedna:** V první rodině se jmenují oba respondenti stejným jménem – Jaroslav. Jedná se o syna a jeho otce, budu proto používat označení **Jaroslav ml.** a **Jaroslav st.** Jaroslavu mladšímu je 20 let, je aktuálně studentem jazykové školy a od října nastupuje na studium sociologie na Univerzitě Karlově. Jaroslavu staršímu je 54 let, vystudoval střední ekonomickou školu s maturitou a pracuje jako vedoucí celního oddělení pod ministerstvem financí v rámci generálního ředitelství cel pro hlavní město Prahu.

**Rodina dva:** Druhá dotazovaná rodina se skládala z dvou žen. Mladší dotazovaná se jmenuje **Claudie**, starším rodinným příslušníkem a tedy zastoupením druhé generace byla **Pavlína**. Jedná se o matku s dcerou. Claudii je 24 let a je studentkou inženýrského studia na Vysoké škole ekonomické v Praze a věnuje se doučování matematiky a anglického jazyka. Pavlíně je 50 let, vystudovala gymnázium a je podnikatelkou/vlastníkem květinářství.

**Rodina tři:** Složení třetí rodiny se skládalo opět z matky a dcery. Dcera má jméno **Lucie** a její matka se jmenuje **Ivana**. Lucii je 24 let, má dokončené bakalářské studium na ČVUT v Praze a pracuje v účetní firmě. Ivaně je 52, vystudovala inženýrské studium na Vysoké škole ekonomické v Praze a pracuje ve stejné účetní firmě jako její dcera.

**Rodina čtyři:** V poslední rodině se složení respondentů skládalo ze syna a matky, kdy syn má jméno **Matěj** a jeho matka zastupující druhou generaci se jmenuje **Jitka**. Matějovi je 20 let a je vyučeným elektrikářem s nedodělanou maturitou. Jitce je 47 let, vystudovala krejčovství a je ženou v domácnosti.

Dále budu v textu při jejich citování používat pouze jméno a rodinné číslo viz (**Matěj; r. 4**).

## **Společně nastavené vnímání chudoby**

V tomto prvním analytickém oddílu se budu věnovat hodnotám a postřehům z rozhovorů, které byly pro obě dvě generace společné, tedy které jsem v rámci rozhovorů našla jako vzájemné, a které obě generace zmiňovaly podobným dílem.

Prvním příkladem, který vždy zmíním v každé z analytických částí, bude vyhodnocení jedné z projektivních technik, právě té, založené na Bourdieuvých kapitálech. Na otázku jsem se dotazovala takto: Podívejte se na těchto 9 kartiček a seřaďte mi, co je pro vás v otázce vyhnutí se chudobě z vybraných nejdůležitější – od nejvíce důležitého po méně důležité (viz příloha 11). Po celkovém prověření, propočtu a následném porovnání jsem z dat zjistila, že nejvýznamnější roli pro mé respondenty hraje kapitál kulturní. Ten tvořil v celkovém součtu téměř padesát procent možných získaných bodů a bez výjimky byl u všech rodin na prvním místě. Následně v těchto výpočtech se ukázal jako druhý kapitál sociální a poslední místo ve významnosti kapitálů získal kapitál ekonomický. Mezi sociálním a ekonomickým kapitálem se rodiny na pořadí neshodovaly tak jednoznačně jako v případě kulturního. Osobně jsem očekávala, že ekonomický kapitál bude umístěn mnohem výše na pomyslném žebříčku hodnot, a tedy mě velmi překvapilo, když se tak nestalo.

Další příklad společného vnímání chudoby, který jsem vybrala, se týká definice toho, co je pro respondenty životním minimem, aby člověk nebyl chudý, nebo do chudoby nespádl. Všichni respondenti během rozhovoru uvedli, že aby člověk nebyl považován za chudého, měl by mít finance na to si zařídit bydlení, tedy zaplatit nájemné a také by měl mít na jídlo, které by bylo v ideálním případě alespoň trochu rozmanité. Claudie navíc dodává, že je potřeba toto minimum nevztahovat pouze na sebe, pokud už jsem v pozici rodiče:

*“Jako co by si měl umět zajistit? Podle mě mít střechu nad hlavou, aby měl kde spát, jídlo, čistou vodu, když se bavíme o ČR, tak to je taková samozřejmost pro sebe, a pokud má už rodinu, tak i pro svoje děti.”* (Claudie; r. 2)

S tímto se víceméně pojí ještě jedna věc, na které se shodli zcela všichni, a to, že je nutné mít práci, jelikož to je jediný jistý faktor, který může každému pomoci se z chudoby dostat. Pokud člověk má práci, zvolí si vlastně nebyť chudý. Velmi mě zaujal poznatek jedné z respondentek:

*“Člověk musí mít samozřejmě nějakou práci, tak aby tě užívala. A když máš prostě jednu a nestačí to, tak si prostě musíš najít druhou, sice máš míň volného času, ale ty peníze si užiješ v tom zbytku volného času, co máš, nebo si občas koupíš támhle něco dražšího. Peníze rovná se práce.”* (Lucie; r. 3)

Jako propojující bod k dalšímu tématu jsem narazila na tento úryvek: “V současné době jsme i v České republice svědky destrukce sociálního státu, který doposud – jakkoli měl mnoho nedostatků – fungoval. Před našima očima přibývá bezdomovců, sociálně vyloučených osob a lidí upadajících do chudoby. Zatímco mzdy stagnují anebo klesají, ceny potravin a energií letí nahoru. Nebude trvat dlouho a naše domácnosti se začnou mnohem více zadlužovat na základních potřebách.” (Vinklehoferová 2012: 3) Bavili jsme se o základních potřebách a práci, která je k jejich dosažení nezbytná, teď se budeme věnovat bezdomovcům, kteří jsou svým způsobem obrazem nenaplnění výše zmíněných termínů. Bezdomovce právě jako reprezentaci nebo symbol chudoby jsem také shledala jako společné téma obou generací. Jednalo se však o obraz specifický pro nás v České republice, jelikož mnohdy, kdy otázka nesměřovala doslovně na chudobu v Čechách, respondenti odkazovali na chudé, hubené, až podvyživené děti v Africe:

*“Plačící, nemocný děti. Já když vidím chudobu, tak vidím Afriku, tam ty chudáky děti, který nemaj co jíst, nemaj léky, nemaj nic.”* (Pavlína; r. 2)

Na africkou chudobu je pak v mnoha mých rozhovorech pohlíženo jako na tu jedinou pravou, která není zapříčiněna tím, že lidé nepracují, ale mnohem komplexnějším problémem, který ale není předmětem tohoto bádání. Zajímavé v mém zkoumání bylo, že ač brali moji respondenti africkou chudobu jako pravou chudobu, a mnohdy tvrdili například jako Pavlína, že můžeme být rádi za naše středoevropské možnosti, ve kterých žijeme:

*“Já si myslím, že u nás žádná chudoba není. Lidi by měli vidět, jak vypadá chudoba, jsme byli asi před dvěma lety na Zanzibaru, kde jsme se seznámili s těma Masajema, který nám vyprávěli, jak žijou a tam je teda skutečná chudoba”* (Pavlína; r. 2),



tak zároveň do jednoho vnímali i prvky relativní chudoby u nás, i když ne vždy zcela s vědomím toho, že se právě baví přímo o chudobě relativní jako o existujícím pojmu:

*“Spousta lidí má dneska pocit, že když má horší mobil, nebo nemůžou si dovolit počítač a nemůžou si dovolit dražší auto, tak že jsou chudý.”* (Pavlína; r. 2)

Tímto se dostáváme k další myšlence, kterou je třeba v této práci neopomenout a která byla v rozhovorech často k zaslechnutí. Chudí nemusí být a také nejsou nutně nešťastní. Štěstí je svým způsobem každého osobní volba, tudíž ani nezáleží na tom, zda je člověk chudý nebo bohatý, ale hlavně na jeho rozhodnutí, jak se k situaci postaví:

*“A může být i chuděj člověk, kterej je šťastnej, záleží, jak to člověk bere.”* (Jaroslav ml.; r. 1)

*“V podstatě, když jsme byli na tý dovolený v tý Africe, tak tam nám ten Masaj vyprávěl, jak žijou, jak se zabývají jen tím, co si kde utrhnou za ovoce, co jim ta jejich kráva dá a ten člověk, přesto, že byli chudý, tak šel pracovat, aby zařídil svým sestřám, aby mohly studovat, ale i když byli chudý, tak ten člověk byl šťastnej, usmíval se, byla s ním zábava. To mě prostě překvapilo. Štěstí prostě není v penězích, je to o tom, jak se k tomu člověk postaví.”* (Pavlína; r. 2)

Respondenti také mnohdy zmiňovali bohatství jako opak chudoby. Bohatství je podle nich mnohdy viděno i v jiných věcech než jen v penězích, jak nám už výše potvrdily například kapitály,

*“Nikdo nemusí mít miliony, aby byl bohatej. Už jen to, že má rodinu, kamarády, zdraví, má kde bydlet, má prostě na základní životní potřeby, tak se může cejtit strašně bohatej a mít přitom minimum peněz.”* (Ivana; r. 3)

*“Ale ten, co je bohatej v rámci těhletěch statků, nemusí být bohatej na zážitky a svoje vnitřní já a tak.”* (Jaroslav st.; r. 1)

V druhé otázce, spojené s projekční technikou, jsem dala respondentům k ruce deset obrázků (k vidění v příloze č. 1 - 10), kdy měli za úkol si tyto obrázky prohlédnout, označit ty, co se jim s chudobou nějakým způsobem pojí, a následně krátce vysvětlit, proč zvolili právě tyto obrázky. I zde se odpovědi dvou generací nijak diametrálně nelišily, naopak se spíše shodovaly na těchto obrázcích: rohlík, popelnice, smutný smajlík a second hand. Zajímavým mi v tomto výběru přišel právě smutný smajlík. I přesto, že jsme mohli vidět, jak

respondenti tvrdili, že štěstí je svým způsobem v rozhodnutí, radost a pocit spokojenosti si s chudobou i přesto rozhodně nespojují:

*“Asi tenhle smutnej smajlík, přijde mi, že je to smutný, že když třeba nemaj peníze.”*  
(Jaroslav ml.; r. 1)

*“A smajlík tak jako. Protože člověk není šťastnej, že je nespokojenej a asi má nějaký problémy.”* (Jitka; r. 4)

*“Pak smutnej smajlík, protože je to smutná situace.”* (Lucie; r. 3)

Jako další všemi respondenty zmiňovaný bod tu hodlám poukázat na takzvané “rozevírání nůžek” v dnešním světě. Tento pojem byl přímo i nepřímo zmiňován v každém mnou provedeném rozhovoru a to i přesto, že se ho přímo žádná z mých otázek přímo netýkala:

*“Doba se mění, dřív taky byly chudý lidi, ale bylo jich, si myslím podstatně méně než v dnešní době. Ty bezdomovci a tak, tolik jich nebylo, dneska je to daleko horší.”* (Jitka; r. 4)

*“Možná akorát teď je víc možností, jak přijít o peníze, snadno. Asi je to taky víc medializovaný.”* (Jaroslav ml.; r. 1)

*“Právě si myslím, že je to jako normální, že tady budou vždycky nějaký ty nůžky mezi bohatšíma a chudšíma.”* (Claudie; r. 2)

Jak zmiňuje Jaroslav, média mají čím dál tím větší vliv na naši společnost. Média jako taková hrají roli nejen při odhalování, ale také formování obrazů realit, které se následně snaží předávat společnosti a formovat tak diskurz daného tématu (Schneiderová 2015: 12).

S tím, že dříve byla chudoba míň vidět, se pojí další ze společných poznámek respondentů, a to, že dříve bylo chudoby celkově méně, jelikož každý musel mít nějakou pracovní pozici, jinak byl obviněn z příživnictví a mohl putovat do vězení nebo jiného nápravného zařízení (Štěchová, Luptáková, Kopoldová 2008: 4). Práce je tedy znovu zmiňována jako jeden z hlavních faktorů v boji s chudobou. Což nás přivádí k dalšímu bodu, lenosti.

Lenost je v boji s chudobou těžkým soupeřem. Lenost zmiňovali moji respondenti jako například Pavlína, která chudobu považuje za osobní volbu každého, jelikož dle ní, až na výjimky, kdokoliv má takzvaně ruce a nohy, může jít a najít si práci, kterou by se uživil.

Lenost, kterou mnohdy pojili s chudobou právě jen u nás a která se nejvíce projevuje bezdomovectvím, tedy jako takzvaná volba chudoby nese prvek relativního pojmání chudoby:

*“Můj názor je takovej, že chudoba u nás je uměle vytvořená. To znamená, že většinou je chudoba u lidí, kterejm se nechce pracovat, a tu práci úplně nevyhledávají a orientují se spíš na sociální dávky.”* (Jaroslav st.; r. 1)

*“U nás, tak tam si to ty lidé vlastně vyberou sami, a pak samozřejmě existujou lidi, kteří přijdou o svůj majetek nějakým způsobem, ale je to z 90 % volba, protože pracovat může vždycky každej, aby si vydělal aspoň nějaký peníze a nějakým způsobem se postavil na ty nohy, ale když nebude chtít, tak nemůže z toho ani nic mít.”* (Pavlna; r. 2)

Zajímavé také bylo sledovat, že respondenti poukazovali na nutnost opory v někom dalším, což může předejít jedincovu pádu do chudoby nebo jej alespoň z chudoby snáze dostat. Mnohdy také odkazují na to, že je možné spadnout do chudoby, i když za to člověk nenese odpovědnost, a právě v tu chvíli je důležité nalézt podporu ve svém okolí:

*“To si představim, že člověk nemá okolo sebe žádný lidi, jakoby známí, je na tom osobně, finančně špatně a nemá mu kdo pomoc.”* (Lucie; r. 3)

Jako další označení sociálního dna byly také velmi zmiňované různé nezákonné nebo přinejmenším ne zcela slušné vzorce chování, především drogy a alkohol. Tyto látky byly určeny nejčastěji jako možný problém, proč se lidé do chudoby dostali anebo proč se z ní naopak dostat “nemohou”. Respondent Matěj v rozhovoru na rozmach drog v posledních letech poukazoval hned několikrát.

*“Tak z 90 procent je to lenost, z dalších zbylých procent to jsou drogy, alkohol.”* (Matěj; r. 4)

*“Třeba teta moje, co bere 11000 měsíčně důchod, ale nemá žádnou vůli jít na ubytovnu nebo něco a žije venku a utratí to za alkohol a zase stejně potom žebrá na jídlo. Což je potom taky začarovanéj kruh.”* (Jaroslav ml.; r. 1)

Posledním bodem v tomto společném výčtu zde zmíním důležitost vzhledu, která se v rozhovorech prokázala jako zásadním indikátorem při určování chudoby. Mnohdy bylo poukázáno na vzhled jako na něco, dle čeho se dají lidé od sebe odlišit. Ať už se jednalo o jejich styl oblečení nebo třeba jak celkově na ostatní působí, kdy například Jaroslav mladší

poukázal, že si u lidí představí, že jsou chudí, pokud vykazují konkrétní rysy, které jsou v negativním slova smyslu odlišné od běžného člověka střední třídy:

*“Vzhled, celkovéj výraz. Lehkej zápach si představim a že se od sebe tolik nestaraj ty lidi. Nemaj na to prostředky, nebo to neberou jako důležitý.”* (Jaroslav ml.; r. 1)

Nejedná se však pouze o vzhled osob, jejich oblékání a podobně, ale také například o jejich bydlení, kdy například Lucie zmiňuje, že pro ni není vzhled s chudobou spojován pouze s osobami, ale i s jejich stylem bydlení:

*“Vidim nějakej starej byt, kde jsou stěži jako gauč, je to takový né nejmodernější, nejnovější, opotřebovanéj nábytek, ošklivej byt.”* (Lucie; r. 3)

## **Shrnutí č. I**

V této části jsem nastínila prvky narativů, které obě generace konstruují podobným způsobem. Narativy, se kterými se zde setkáváme, jsou sdílené skrze společnou konstrukci chudoby a jejího vnímání. Můžeme se zde setkat se společným chápáním ovlivňovaným geografii, solidaritou, lidskou volbou, vizuální stránkou chudoby, důvody pádů do chudoby nebo využíváním symbolů chudoby.

Možným vysvětlením skutečnosti, proč za nejdůležitější kapitál všechny rodiny považovaly kapitál kulturní, může být důvod, o kterém píše Ronald Inglehart (1977), kdy došlo v druhé polovině dvacátého století k posunu od hodnot materiálních, které byly zaměřeny na ekonomické zaopatření, k hodnotám postmateriálním, které se vyznačují snahou o kultivaci identity, mezi něž patří například zájem o kvalitní prožívání volného času nebo třeba o ekologii. Že k takové změně došlo i v českém kontextu ukazuje i Ladislav Rabušic (2000). Tedy, že také patříme do postmaterialistické společnosti, která už nelpí pouze na základních potřebách, nýbrž se snaží o hlubší prožitek. To celé je možné díky současné době, která je mírná. Nemáme zkušenost ani s válkou, ani s krizí či jinými těžkostmi, a proto máme více prostoru pro jinou realizaci (Inglehart 1977). Chudoba je vnímaná jako komplexní jev, tedy nejen to, že být chudý by mělo znamenat mít málo peněz. K tomu, abychom nebyli vnímáni jako chudí, potřebujeme i jiné hodnoty, jako například práci, která může poskytnout našemu životu nejen finanční zabezpečení, ale také smysl.

Práce je tedy jedním z hlavních aspektů proměny chudoby, kdy bez práce jsou lidé nevyhnutelně chudí. Na bezdomovce je pohlíženo jako na neúspěšné lidi, kteří jsou tam, kde

jsou, jelikož jsou líní, i přesto, že to tak vždy být nemusí. Studie Michala Buchowskiego (2006: 463 - 474) o transformaci režimů na tuto problematiku naráží, když se snaží vysvětlit, že právě transformace z jednoho režimu do druhého byla důvodem vzniku mnoha společenských problémů, jedním z nich právě i nezaměstnanosti a následně chudoby, kdy je vlastně problém vytvořen společností, ale vina padá na hlavy jednotlivců. Dnes je již více běžné se ztotožnit s tím, že je na individuum nahlíženo jako na suverénní jednotku, která o svém životě rozhoduje sama za sebe a je tedy i sama důvodem svého neúspěchu – jako výše zmíněná lenost, kdy lidé mají volbu a rozhodnou se nepracovat. Tento neoliberální diskurz, který Buchowski představuje, se pojí i s nahlížením na pocit štěstí. Výše zmíněné tvrzení respondentů, že člověk může být svého štěstí strůjcem, kdy záleží jen na tom, zda se pro něj rozhodnou, není od lenosti moc vzdálený. Dostat se z kruhu chudoby je totiž také o jejich rozhodnutí, pod pojmem být chudý si respondenti pojili i právě atribut lenosti. Nahlížení na jedince je zde ovlivněno diskurzem, který produkuje takovou formu nahlížení, kdy jedinec není zasazený do širších sociálních sítí, tedy je z nich vydělen. Ten, kdo nechce být chudý, si najde práci, a tudíž není ani chudým, ani líným. Pod leností, ale i vzhledem či právě štěstím, můžeme vidět některé z vizuálních stránek chudoby, které s chudobou pracují každá po svém, neboť se všechny vztahují pod pojem relativní chudoby.

Některé pojmy, které respondenti používají, jako například pojem rozevírání nůžek, se kterým jsem se v rozhovorech setkala, jsou respondenty používány aktivně; na rozdíl od pojmů jako právě chudoba relativní či absolutní, které jsou respondenty používány, nikoliv však přímo v jejich akademickém smyslu. Pojem rozevírání nůžek byl tedy velmi pravděpodobně získán pomocí diskurzu o chudobě, se kterým je možné se setkat skrze *Mitwelt* například pomocí médií nebo zkušeností svých rodičů. Média pak mohou i díky svému značnému dosahu ovlivňovat diskurz daleko více nežli dříve, tedy ovlivňují i to, jak chudoba vypadá nebo kolik lidí si myslíme, že jí doopravdy trpí, ať už právem či ne. Proto se dnes díky médiím, ale i dalším možnostem, které máme, s chudobou a jejími proměnlivými narativy setkáváme mnohem častěji.

Koncepty, na které jsem v narativech, s nimiž se zde setkáváme, narazila, byly také nezasloužená a zasloužená chudoba Martina Kreidla (2000). Lidé mnohdy na chudobu pohlíží jako na zaslouženou, spojenou právě s jedincem, jako tomu je znovu u lenosti, občas ale najdeme výjimku, kdy je na jedince pohlíženo jako na součást společnosti a za svou chudobu nemůže, jako například u respondenty zmíněných matek samoživitelek či důchodců.

Společným bodem v souznění generací byl také pojem diferencovaného prostoru, ve kterém se chudoba různě distribuuje. Pro obě generace toto pojetí geografie jasně znázorňovalo, že Afrika je geograficky spojena s horším stupněm chudoby, tedy řekněme spíše s chudobou absolutní a nezaslouženou, a naopak Evropa, tedy naše podmínky, byla spojována spíše s chudobou relativní a svým způsobem zaslouženou. Na tomto geografickém příkladu je také vidět společné využívání symbolů, kdy Afriku symbolizují v narativech mých respondentů pohublá malá děti a Evropu naopak dospělí lidé bez domova.

## Vnímání specifické pro mladší generaci

Tento druhý analytický oddíl bude zaměřen na postřehy z rozhovorů, na které poukazovala mladší generace mých respondentů.

Vyhodnocení projektivní techniky týkající se kapitálů u mladší generace ukázalo přirozeně sestupnou tendenci v pořadí stejném, jako bylo celkové, tedy kulturní kapitál, sociální kapitál a ekonomický kapitál.

Již v předchozí kapitole jsem zmiňovala vzhled, co mi však přišlo zajímavé, bylo, že i přesto, že starší generace o tomto tématu také mluvila, byla to právě mladší generace, která tento termín používala doslovně, a je tedy možné zde spatřovat odlišné využívání symbolů. Od vzhledu to už pak není tak daleko k další mladou generací zmiňované zajímavosti. Na otázku, jak se liší bohatí lidé od chudých, se mi dostalo odpovědi, že budou mít jiný styl života a možnosti. Claudie popisuje, jak ji samotnou chata ovlivňovala ve vnímání rozdílů, kdy se poprvé například setkala s tím, že děti po svých starších členech rodiny například dědí oblečení.

*“Budou mít jiný styl života. Budou si jinak užívat volno, budou brát děti jinam na prázdniny, spíš jako k babičce a k jezeru, než aby jezdili někam k moři nebo tak”* (Claudie; r. 2)

Konkrétním symbolem, který se v narativech objevil, byl však pojem luxus.

*“Podle toho v čem si žijou, někdo ten luxus má a někdo ne.”* (Matěj; r. 4)

*“Bohatý si žije v luxusu, má luxusní auto, luxusní věci. Záleží kdo je jako bohatej, od jaký hranice se to počítá.”* (Lucie; r. 3)

Víceméně nejzajímavější ze všech bodů, kterými se dle mého mladí v názorech odlišují od starších, je to, co považují za takzvané životní minimum. Společnou shodu jsem již zmínila, a tedy, že lidé potřebují mít dost peněz na jídlo a pití. Mladí však zmiňují něco navíc. Pro mladé je minimum nejen přežití, nýbrž také nutnost dostat ze života něco víc, nějakou přidanou hodnotu, která dává životu smysl. Zmiňují, že pro ně minimem k životu je také mít finance na to, udělat si občas radost nebo moct si dovolit věnovat se nějakému koníčku:

*“Aby si dokázal zaplatit bydlení, jídlo. To si myslím, že stačí k tomu... možná ještě něco málo, aby si udělal člověk radost.”* (Jarda ml.; r. 1)

*“Chudej je, když nemá na bydlení a na jídlo, asi tak, nebo když nemá na vlastní zájmy, koničky.”* (Matěj; r. 4)

Téměř stejně zajímavým se mi jevil i fakt, kdy mladí v podstatě polemizují o tom, zda chudoba má či nemá být řešena. Jedná se vlastně o řečnické otázky, které pokládali Jára a Claudie, kdy řešili, jestli má nějaký smysl chudobu řešit. Claudie zastávala názor, že chudoba je součástí dějin a vždy bude někdo chudší nežli někdo jiný a je tedy skoro nemožné se chudoby ve své podstatě zbavit:

*“Určitá forma chudoby tady byla asi vždycky a vždycky bude, protože si myslím, že vždycky tady byl nějaký panovník nebo král, kterej měl svoje poddaný a svůj zámek, a pak tam byla ta chudina, co pro ně pracovali. Takže si myslím, že to tady tak bylo vždycky a vždycky to tak bude, že se někdo bude mít líp a někdo hůř. Pak je spíš otázka, jestli se to snažit nějak napravovat. Právě si myslím, že je to jako normální, že tady budou vždycky nějaký ty nůžky mezi bohatšíma a chudšíma.”* (Claudie; r. 2).

Mladá generace také často poukazovala na náš stát jako na zadlužený a svým způsobem tedy chudý. Odkazovala se například na schodek, který je například letos opravdu enormní, na důchodové reformy nebo jako Matěj naznačovala selhání státu tím, že je náš stát nesoběstačný:

*“Nynější situace. Jak jsou ty schodky, že máme velkej schodek, že jsme zadlužený stát.”* (Lucie; r. 3)

*“Když jde o ty důchodový reformy, tak to s tím asi nějak souvisí, ale nemyslím si, že nějak přímo. Nejsou peníze, aby jsme zvládli všechno tohle pokrýt.”* (Jaroslav ml.; r. 1)

*“To, že je sám příkladně zadluženěj nebo když nemá nějaký vysoký příjmy a není sám sobě samostatnej.” (Matěj; r. 4)*

Jako poslední bod, který jsem shledala specifickým pouze pro mladou generaci, je spojen s druhou otázkou, která se zaměřuje na projektivní techniky, tedy metody s použitím obrázků. Z té jsem zjistila, že mladí si obecně s chudobou často spojují úřad práce, který jejich rodiče, tedy stará generace, za pojem, který by měl nutně být spojován s chudobou, nepovažují, ba naopak, považují ho za běžnou součást normálního života většiny lidí.

*“Pak mám dva takové spornější nebo spíš na druhé koleji, a to mám rohlíky a second hand. Kdybych si měla vybrat jeden z těch všech, tak úřad práce je ten, kterej mi nejvíc evokuje, když se bavíme o chudobě, protože na mě tak nějak působí, o chudobě se budeme bavit ve chvíli, kdy člověk bude nezaměstnaný a půjde na úřad práce. Ať už pro práci, aby mohl zajistit tu rodinu anebo pro nějaké dávky pro další pomoc.” (Claudie; r. 2)*

## **Shrnutí č. II**

Ve výše zmíněných bodech jsem poukázala na to, jak mladá generace konstruuje relativní chudobu odlišně. Můžeme pozorovat, jak v konstrukcích jejich narativů, které jsou pro ně jedinečné, odlišně využívají symbolů, na které jsme narazili, odlišně vnímají vizuální stránky chudoby nebo jak nemají vlastní žité zkušenosti s chudobou, ale spíše zkušenosti zprostředkované, ať už pomocí rodiny, médií či jiných diskurzů.

Pokud se bavíme o osobních žitých zkušenostech s chudobou v konstrukcích narativů mladé generace, s mnoho takovýmito zkušenostmi jsem se v rozhovorech nesetkala. Zkušenosti, které však mají, museli nějakým způsobem získat, a jedním z možných zdrojů jsou média, která zároveň ovlivňují to, jakým způsobem se o chudobě poté hovoří. V mých rozhovorech jsem se k tomu dostala například díky pojmu rozevřených nůžek, který se takto doslovně objevil u jedné respondentky z mladší generace. Tento pojem je znakem získání znalostí z jistého diskurzu. Je tedy možné, že dominantně tyto formy působí právě na mladší generaci, jelikož ta prozatím nemá svou vlastní žitou zkušenost s daným tématem a jeho okruhem, a nejspíše proto ji vstřebává takto zprostředkovaně ve větší míře než generace starší, která s chudobou už měla také různou osobní zkušenost. Zde jsou viditelné prvky Schützova *Mitweltu* a *Umweltu*, kdy lidé, v našem případě mladá generace, kteří s chudobou nemají takové zkušenosti, právě zapadají pod definici *Mitwelt* světa, který je spojen s nepřímou zkušeností světa. Tito lidé jsou mnohem náchylnější ke konstruování chudoby v nějakých



typických obrazech, které získali zprostředkovaně. Zprostředkovateli takovéto zkušenosti jsou mnohdy média, jak na to upozorňoval Jaroslav mladší, ale také například jiné zdroje, které vnímáme pravidelně a kterým věnujeme svou pozornost.

Symboliku a její různé chápání a využívání můžeme také zpozorovat v pojmání vzhledu, který je sice tématem obou generací, nicméně i zde, stejně jako u luxusu nebo rozevírání nůžek, byl tento konkrétní termín použit mladou generací. Užitím pojmu luxus mladá generace na rozdíl od generace starší více poukazuje na rozdíly, které mezi vrstvami můžeme vnímat a které je možné vidět za případnou deprivací u relativní chudoby. Ve vzhledu i luxusu můžeme shledat také vizuální stránky chudoby, kdy respondenty opět ovlivnil koncept relativní chudoby, skrz který tyto pojmy ve svých narativech vykonstruovali. K odlišnému využívání symbolů se ještě vrátíme, jelikož nejjasnější konstrukcí různého smyslu stejnému symbolu dávali respondenti jednoznačně úřadu práce. Změna u symboliky úřadu práce nebo její různá konstrukce v narativech mladých je taková, že pro ně znamená úřad práce místo jasně spjaté s chudobou, přičemž stará generace na toto místo v tomto smyslu takto vůbec nenahlíží.

Inglehartův (1977) fenomén tiché revoluce, tedy přechod od materiálních k postmateriálním hodnotám, je možné znovu pozorovat i v částech narativu, týkajících se životního minima. Mladá generaci k základním potřebám, tedy jídlu a přístřeší, přidává i hodnotu navíc. Jedná se o něco pro radost nebo koníčky, které považuje za stejně důležité jako právě třeba střecha nad hlavou. Posouváme se tímto od nutnosti sehnat si základy přežití jako je přístřešek, jídlo a případně práci, k navyknutí si na bezpečí a dostatek těchto základních potřeb, které vede k posunu zájmu směrem dál, například k ekologii, politice či právě výše zmíněným koníčkům nebo maličkostem pro radost. Toto je specifické právě pro mladou generaci, alespoň co se takzvaného západního světa týká, která žije v době, kdy není ohrožena válkou nebo jiným utrpením či nedostatkem, jako to zažily například generace našich prarodičů a některých rodičů. Postmateriální hodnoty tedy mají vyšší potenciál se hlouběji rozvíjet.

## **Vnímání specifické pro starší generaci**

Tento třetí a poslední samostatný analytický oddíl se zaměří na postřehy z rozhovorů, na které poukazovala naopak generace starších.

První projektivní technika, srovnávání kartiček s životními hodnotami představující kapitály, u starších ukázala asi nejzajímavější rozdílná data. U starší generace je poměr bodů kulturního kapitálu téměř jednou tak větší ke kapitálům dalším, které jsou téměř na stejné úrovni. Oproti mladé generaci ubrali body především z kapitálu sociálního a tím navýšili náskok kapitálu kulturního. Odůvodnění nižšího sociálního kapitálu u starší generace na úkor kapitálu kulturního můžeme vidět v tom, jak je sociální kapitál velmi časově náročný (Petrušek 1996: 475) jak na jeho získání, tak udržení, a tudíž s ním starší respondenti mnohdy již nekalkulují s takovou důležitostí jako mladí.

V druhé projektivní technice, která byla založena na předkládání obrázků, vynikala starší generace ze dvou důvodů. Prvním bylo, že měli vždy rychleji vyjasněno, které obrázky se jim s chudobou spojují a zároveň vybírali obecně méně obrázků, nežli generace mladší. Toto chování působilo tak, že už mají o chudobě větší přehled a mají nějakou přesnou představu, co chudoba vlastně představuje. Druhou zajímavostí bylo, že se starší generace přímo vymezovala proti možnosti přiřazovat k chudobě úřad práce. Mnohdy padala tvrzení, že na úřad práce nechodí pouze chudí, ale byli zde zapsáni i respondenti samotní, jako Jitka, jejíž rodiče byli oba na úřadu zapsaní, ještě když s nimi žila, a za chudé se nepovažovali, a že úřad práce slouží právě k nalezení práce nové, když ztratíme práci předchozí, nebo také například k rekvalifikaci.

*“No protože to neznamena, že když jseš zapsaná na úřadě práce, že by jsi byla chudá. Moje matka i s mym otcem byli na úřadu práce, oba dva s vysokoškolskym vzdělánim a chudý jsme nebyli, jako když jsem byla dítě. A já jsem taky byla na úřadu práce, že bych se cejtila nějak chudá, to jsem se teda necejtila, ale samozřejmě jsou na tom lidi líp a nějaký hůř, ale vždycky jsme si žili na to, na co jsme měli.” (Jitka; r. 4)*

*“Protože vim, že na úřad práce nechodí jenom lidi, který jsou chudý, ale i ty, který jsou vypočítaví. A naše společnost těm lidem umožňuje, aby si vybírali spousty různých příspěvků a peněz, který vůbec nepotřebujou, a je to o tom, že ty lidi se jenom nevezmou, bydlej spolu, ale berou přídavky, jako že jsou sami, a stejně tak pobíraj peníze na jídlo na děti, ale jsou matky, který jsou skutečně samy, někde v azylovym domě, kde by ty peníze potřebovaly daleko víc. Takže úřad práce pro mě není to, že tam choděj lidi, kteří jsou chudý a nutně by to potřebovali, ale lidi, který využívaj náš státní systém, kterej jim to umožní.” (Pavlína; r. 2)*

Jako další bod, který byl pro starší generaci typickým, je, že na rozdíl od mladé generace měla tato s chudobou nějakou osobní zkušenost. Zajímavé však je, že v případě, že měli přímo osobní zkušenost, tato zkušenost v jejich životě byla považována za svým způsobem přínosnou a bylo na ni nahlíženo v pozitivním slova smyslu:

*“Jako jsem taky byla v životní situaci, kdy jsme neměli peníze, a já jsem měla malý děti, a já jsem jedla suchý rohlíky, abych mohla dítěti koupit sunar. Už jsem v té situaci byla... No já si myslím, že to zase špatná zkušenost nebyla. Zažila jsem si to, není to nic příjemného, ale jsem na druhou stranu ráda, že jsem to zažila, a my jsme si vždycky žili, na co jsme měli, a když jsme neměli, nedalo se nic dělat. Tak jsme šetřili, a začali jsme pak jezdit na dovolený, až když jsme měli peníze, až když jsme se měli lépe.”* (Jitka; r. 4)

Také pouze u jedné respondentky z celého mého vzorku jsem dostala kladnou odpověď na otázku, zda zná někoho, koho by podle ní označila za chudého. Všichni ostatní tvrdili, že nikoho chudého neznají, například díky svému pracovitému okolí, kterým jsou obklopeni.

*“Měla jsem kamarádku, teda nejsem už s ní ve styku, ale ty byli opravdu chudý. Ty opravdu jedli třeba rohlíky s hořčicí, protože neměli na jídlo ani. Já jsem jim, teda to jsem byla mladá, a to byla moje kamarádka ze školy, a já teda i jsem jim třeba koupila ze svého kapesného jídlo a nebo jsem jim dávala oblečení, který jsem doma vyřadila. Ona žila doma jen s maminkou a peníze opravdu neměly.”* (Jitka; r. 4)

Jednou z nejčastěji vyslovovaných obav nebo problémů, které lidé viděli ve spojení s chudobou, bylo, že stát se svým způsobem nedostatečně stará o ty opravdu chudé.

*“Že se stát o některý lidi málo stará, třeba ty maminy s dětma, nebo ty postižený, neřikám, že všichni, ale všeobecně jsou to skupiny lidí, který by asi potřebovaly větší podporu, než dostávají, na rozdíl od jiných, ted' nechci být rasista nebo někoho jmenovat, který dostávají mraky dávek za nic, takže to stát špatně přerozděluje.”* (Ivana; r. 3)

Starší generace velmi zdůrazňovala zneužívání sociálních dávek a celkový problém s dle jejich názoru neférovým přerozdělováním. Jako problém byl viděn fakt, že stát nijak neověřuje, komu jsou dávky vypláceny, tedy zda je daný občan opravdu potřebuje:

*“Můj názor je takovej, že chudoba u nás je uměle vytvořená. To znamená, že většinou je chudoba u lidí, kterejm se nechce pracovat a tu práci úplně nevyhledávají a orientují se*

*spíš na sociální dávky, protože systém sociálních dávek v našem státě je zbytečně nabubřelý, a z mého pohledu, já bych ty dávky dával cíleně a ne všem, kterejm se nechce pracovat. V současné době je bohužel ten systém nastavený tak, že minimální mzda, za kterou se pracuje, je prakticky nižší než sociální dávky na úřadu práce, teda v tom případě okamžitých dávek, co se vydávají úřadem, takže ty lidi to ani do práce moc nenutí.” (Jaroslav st.; r. 1)*

*“Stát by se vlastně sociálně o ty nejchudší měl postarat, což je podle mě nejdůležitější, aby to zajistil. Zatímco stát se to mezitím furt snaží házet na jiný organizace a naopak tady ten stát nezajišťuje to, aby skutečně tady dával ty peníze a podpory těm lidem, který je skutečně potřebují. Dělá neustále kontroly na všemožných nesmyslných místech, a jestli si lidi žádají o přispěvky, který skutečně potřebují, vlastně nezjišťuje a nekontroluje, takže vyhazuje spousty peněz nepotřebným, a ty, co je potřebují dostávají skutečně víc, aby nemuseli živořit, tak mají smůlu.” (Pavčina; r. 2)*

Dalším tématem, které se dost úzce pojí s podporou, kterou jsem zmiňovala v prvním analytickém oddíle společného vnímání, je téma samoty. Ve chvíli, kdy člověk nemá podporu ve svém okolí, je mnohdy velmi osamocený, což může vést například i k podepsání se na jeho duševním zdraví. Samota je tedy podle starších respondentů formou chudoby a chudý podle nich je

*“člověk, který nemá co ztratit, nemá nikoho.” (Pavčina; r. 2)*

Od předchozího bodu už to není daleko k dalšímu, kdy se jedná o zdraví jako takové. Generace starších respondentů zmiňovala důležitost zdraví v závislosti k chudobě, kdy být zdravý je nutnost k tomu být schopný vykonávat práci, tedy se žít, bez čehož, jak už jsme v této práci několikrát zmínili, se dá do chudoby velmi snadno spadnout. Bez schopnosti vykonávat práci se z ní však ještě hůře dostává. Zde můžeme také stejně jako u předchozího bodu vidět prvky solidarity a pospolitosti, kdy na tento typ chudoby způsobený nezaslouženě lidé pohlížejí mírněji a omlouvají ho.

*“...dostali se z toho, a je to jenom o přístupu a snaze lidí. Za předpokladu, že jsou zdraví, když je člověk nemocnej, je to úplně o něčem jiným.” (Ivana; r. 3)*

Předposledním bodem ze všech těchto poznatků je téma kraje. Kraj byl starší generací také vyznačen jako možný problémový faktor, který utváří chudobu. Profesor Martin Potůček se o tomto problému vyjádřil takto: “V mnoha případech se lidé ocitnou v chudobě bez vlastního přičinění, fungováním systému. Například se jedná o lidi z vyloučených lokalit,

z periferních oblastí země, které vznikají na určitých místech a kde je těžké najít práci. Bez práce, ať chcete nebo ne, se nakonec do chudoby propadnete. Naprostá většina nezaměstnaných v České republice by ráda pracovala, pokud by dostala šanci.” (Potůček in Pacinová 2013). Takto se o problémech s prací v krajích a následné chudobě zmiňuje můj respondent Jaroslav starší, který upozorňuje také na spojení pracovních pozic svázaných s konkrétními pozicemi.

*“Možným důvodem je určitá specifikace určitých oblastí nebo krajů nebo jednotlivých regionů v rámci ČR, kdy ty regiony byly zaměřeny na nějakou výrobu, průmysl nebo tak, třeba průmysl Ostravsko a podobně, nebo severní Čechy chemické průmysl a tak, kdy ty určitý odvětví jdou do útlumu, čili tam vzniká nezaměstnanost a není tam rozvinutej žádněj jinéj průmysl, kde by ty lidi měli uplatnění. Museli by do zaměstnání dojíždět nějakou delší vzdálenost, popřípadě se za tím zaměstnáním stěhovat, ale v rámci ČR lidi na to nejsou zvyklý a nechce se jim stěhovat... Myslím si, že ta struktura toho průmyslu, popřípadě průmyslovejch odvětví a různějch výrobních činností v rámci jednotlivějch regionů ČR. Může se stát, že automobilovej v rámci středních Čech skončí nebo pujde do útlumu a okamžitě vznikne velkej problém se zaměstnaností v rámci toho regionu. Je pravda, že nejjistější regiony na zaměstnanost je Praha a okolí případně střední čechy.” (Jaroslav st.; r. 1)*

Můstkem, který lze naleznout na konci předchozí citace, se dostáváme k poslednímu bodu, který byl typický pro starší generaci, který poukazuje na fakt, že Praha je v geografickém postavení v republice na ojedinělém místě a pád do chudoby je v rámci jiných oblastí v České republice mnohdy snazší než právě v Praze a jejím okolí:

*“Těžko říct, protože žiju v Praze, tady je to trošku jiný, než v pohraničí, takže tam ty lidi maj i jiný příjmy, jiný podmínky, ale podle mě tady vyloženě chudejch zas tak moc není.” (Ivana; r. 3)*

*“Zaprvý musí mít peníze na nájem, aby nepřišel o domov, aby měl na jídlo, aby měl na to životní minimum no. Což teda jako když si vezmu, že některý platy mimo Prahu nebo když má někdo důchod sedm tisíc, tak z toho asi by dneska člověk nevyžil, aby si zaplatil nájem a na jídlo a na další své potřeby.” (Jitka; r. 4)*

### **Shrnutí č. III**

I v této části jsem poukázala na součásti narativů, které jsou jedinečné pro tuto skupinu, starší generaci. Narativy, které konstruovala tato generace, byly specifické pro

odlišné využívání symbolů, vykazování vyšší míry solidarity, pro jejich zkušenosti s chudobou spojené a pro geografické nahlížení na problematiku chudoby.

I v této generaci, stejně jako v generaci mladší, byly symboly odlišně využívány. Zde můžeme shledávat využití rozdílné symboliky znovu u úřadu práce, kdy je úřad práce pro starší generaci obyčejným pracovištěm, ničím, co by muselo být vyloženě pojeno s chudobou. Vymezení se proti spojování této instituce s chudobou poukazuje na jejich osobní zkušenost. Znovu narážíme na propojení s Alfredem Schützem a tentokrát s jeho pojetím světa ve formě *Umweltu*, tedy přímé zkušenosti, díky které jsou jejich narativizované konstrukce chudoby spojeny s jinými tématy než úřadem práce, jako například se zdravím. Díky této vlastní zkušenosti také starší generace v chudobě vidí i pozitivní prvky, zatímco mladí o chudobě smýšlejí celkem negativně. Zkušenost s chudobou formovala mé starší respondenty k obezřetnějšímu chování a větší solidaritě.

Solidarita v tomto případě mohla být vidět v nahlížení na to, jak se stát stará o své chudé. Zde můžeme vidět, jak je pro jednou pohlíženo na chudobu ne z pohledu individuálního, jako na zaslouženou nebo fatalistickou chudobu, ale jako na společenský problém, v čemž shledávám právě prvky solidarity, které mohou být zakořeněny tím, že starší generace zažila také diskurs chudoby odlišný od toho neoliberálního.

I starší generace reflektovala chudoby relativní a absolutní, znovu však ne v jejich akademické formě, když kromě jedné respondentky nikdo neznal nikoho ve svém okolí, koho by označil za chudého. Tím poukazují na to, že u nás vesměs absolutní chudoba neexistuje, zároveň však potvrzují, že relativní chudoba je v České republice existujícím problémem, když o chudobě dokáží mluvit velmi konkrétně, aniž by ve svém okolí někoho za chudého považovali.

To nás znovu dostává ke geografickému pojetí, speciálně pak v měřítku Čech. Staršími je typicky zmiňována jako možný důvod chudoby právě geografická poloha, která určuje jistou pravděpodobnost, s níž lidem v této oblasti chudoba hrozí. Podmínky života v Praze považují starší respondenti za méně rizikové, co se chudoby týče, než podmínky například na Ostravsku. Ty pak samozřejmě zase v odlišném geografickém kontextu zcela porážejí postavení Afriky na tomto pomyslném žebříčku chudoby.

## Souhrn analytické části

V tomto konečném souhrnu si už pouze porovnáme, co nám v předchozích souhrnech vyšlo. Určité vzorce lze nalézt ve všech narativech, a proto si je pojd'me rozdělit už pouze na dva hlavní faktory. Faktor podobností, které se mezigeneračně objevovaly, a faktor odlišností, které napříč generacemi tvoří vzorce, jež vedou k odlišným konstrukcím chudoby.

Jako kapitál, který ve svém životě obě generace mých respondentů považují za nejdůležitější, se bezesporu ukázal kapitál kulturní. Nicméně z odpovědí respondentů bylo také značné, že ekonomické kapitály jsou dle nich získávány v návaznosti právě pomocí dalších dvou kapitálů. Zde vidíme, že chudoba není vnímána čistě jen z ekonomického hlediska, ale je komplexním jevem. Ekonomický kapitál podle většiny z mých respondentů vychází z osvojení si kapitálu kulturního a sociálního. Možným vysvětlením může být posun od hodnot materiálních k hodnotám postmateriálním, kterým se věnuje Ronald Inglehart (1977), a který je umožněn díky současným podmínkám, jež nám dávají prostor rozvíjet se. Na základě této Inglehartovy teorie můžeme vidět, jak se vyjadřují skupiny také rozdílně. Mladší generace díky svým rozvinutým možnostem považovala za životní minimum a nutnost k vyhnutí se chudobě nejen schopnost zajistit si bydlení a jídlo, ale také vyjadřovala potřebu něčeho navíc, koníčků, něčeho, čím si mohou udělat radost.

Obě generace mých respondentů pak také společně vnímají rozdílnosti mezi chudobou absolutní a chudobou relativní i přesto, že ne vždy vědí, že mohou mít tyto formy nějaké pojmenování. Chudobu u nás vnímají jako chudobu relativní, která se projevuje mírněji, a chudobu absolutní nazývají tou pravou chudobou, která je dle jejich názoru mnohonásobně horší nežli chudoba u nás. Toto především akademické rozdělení tedy existuje také v žité zkušenosti respondentů, zároveň však při jeho narativizaci těchto konceptů neuvědomují – nevědí, že se tyto chudoby takto nazývají. V kontextu chudoby si společně obě generace mých respondentů představují dva hlavní symboly. Jeden, který poukazuje na chudobu v Africe, a druhý, který je spojen s chudobou v České republice. Za africký symbol chudoby byly zmiňovány africké vyhublé děti, což bychom také považovali za chudobu absolutní, a jako symbol České republiky pak respondenti označili bezdomovce, kteří představují chudobu relativní.

Na bezdomovce a naši domácí krajinu navážeme, jelikož obě generace se také shodli na faktu, že práce je každého osobní volbou, tudíž být chudý znamená i být líný. Této

problematicke se věnuje Buchowski se svým pojetím prisuzování příčin chudoby jedinci namísto společnosti, kdy se nám potvrdilo, že mladí lidé, kteří nezažili odlišný diskurs chudoby v minulém režimu, vnímají více, že za chudobu si může jedinec sám, jelikož chudí jsou chudí ze svého rozhodnutí, protože kdo chce pracovat, vždy si práci najít může. Lenost je forma zasloužené chudoby. Nezasloužená chudoba se občasné také objevuje, ale lidé ji takto vnímají minimálně a většinou se jedná hlavně o názory starších respondentů, kteří s ostatními bývají více solidární.

Tato solidarita může být zapříčiněna jejich většími zkušenostmi s chudobou a jejím promítání do výše zmíněných symbolů. Odlišné vnímání symbolů, které jedna generace jasné s chudobou může spojovat, zatímco druhá je vidí jako obyčejné, takové, které s chudobou nemají nic společného, souvisí do značné míry s tím, že starší generace staví svou celkovou žitou realitu chudoby více na svých osobních zkušenostech, zatímco ta mladší hlavně na zkušenostech zprostředkovaných. Proto jsou mladí lidé bez zkušenosti náchylnější chudobu konstruovat v těchto typicky vzorových či medializovaných obrazech. Stejně tak pohlíží starší generace na zdraví jako nutný faktor spojený s chudobou, díky kterému jsou ochotnější být solidární, nebo vyzdvihují i pozitiva, která jim jejich zkušenost s chudobou přinesla; na rozdíl od mladých v chudobě alespoň nějaká pozitiva vůbec vidí. Zde je vidět, jak starší generace chudobu více prožívá uvnitř *Umweltu*, naproti tomu mladší generace má tyto mezery v osobních zkušenostech vyplněny přejímáním zkušeností někoho jiného, a chudoba je pro ně spíše onou „kolaterální realitou“ *Mitweltu*.

Naopak z větší části společně vnímají obě generace diferenciaci prostoru, v němž je chudoba různě distribuována. Vyhnout se chudobě je v Praze mnohonásobně snazší, nežli například na Ostravsku či v severočeském pohraničí, které je na tom však stále lépe nežli africký kontinent. Speciálně starší generace na tuto skutečnost poukazovala, když zmiňovala, že u nás není nač si stěžovat – že se v tom, jak žijeme, máme dobře.



# Závěr

V této bakalářské práci jsem se věnovala mezigeneračním konstrukcím vnímání chudoby v rámci rodin, tedy odlišnému vnímání chudoby a formování s ní spojených narativů u dvou generací – generací rodičů, vyrůstajících v socialismu a prožili transformaci režimů, a jejich potomků, kteří již zcela vyrůstali ve společnosti postsocialistické.

Práci jsem vytvářela pomocí kvalitativní metody provedením semi-strukturovaných rozhovorů za pomoci metody projektivních technik, kdy jsem zkoumala pražské rodiny ze střední vrstvy, které dle mého předpokladu byli sdílnější se svými názory na chudobu, nežli by byly přímo chudé rodiny. Data poté byla analyzována kombinací narativní a tematické analýzy. Cílem mé práce bylo rozšířit diskurs chudoby o možný nový úhel pohledu na chudobu. Mou hlavní výzkumnou otázkou, kterou jsem si ve své práci vymezila, byla tedy tato: **Jak je konstruováno vnímání chudoby napříč generacemi?**

Na základě analýzy provedených rozhovorů jsem dospěla k těmto závěrům. Vnímání chudoby může být různými generacemi v jistých případech pojímáno velmi podobným způsobem. Toto společně nastavené vnímání je dáno díky přejímání postojů mladší generace od generace starší a nejen od ní, jelikož mladší generace ještě neměla takovou možnost získat své vlastní zkušenosti. Důvodem může být také prostor po transformaci režimů, kdy nový individualistický diskurs vybízel k pohlížení na situaci konkrétním směrem – směrem k volnosti a širokým možnostem, který dnešní post-materialistický svět lidem vytváří, kdy už chudoba není jen o vlastnění ekonomických kapitolů, tedy především peněz, ale jde o to na ni nahlížet jako na mnohem komplexnější jev. Obě generace pohlíží na evropskou chudobu v měřítkách chudoby relativní, a považují ji za ne tak závažnou, jako je chudoba v Africe, kterou připodobňují k absolutní chudobě. Naopak, kde se generace často neshodovaly, bylo nahlížení na symboliku chudoby, kdy je hlavním rozdílem opět osobní zkušenost (případně její nedostatek u) respondentů. Mladší generace má vyšší náchylnost přebírat symboly veřejného diskursu, tak, jak se s nimi setkávají například v médiích. Starší jsou poté hlavně více solidární s jednotlivcem, který je chudobou postižen, a více pocítují diferencující nátlaky geografie na vytváření chudoby. Proto odpověď na moji otázku je, že vnímání chudoby je konstruováno napříč generace skrz zkušenosti, které mohli zakusit, a díky tomu mladší

generace k tématu chudoby přistupuje více z pozice neoliberálního diskursu, kdy chudoba je konstruována především jako zasloužená.

Před úplným zakončením této práce zde chci krátce zmínit možná doporučení k dalšímu zkoumání v rámci tématu chudoby a její narativní konstrukce. Mnohdy zmiňovaným tématem, které by si možná zasloužilo hlubší zkoumání a které mi přišlo na mysl v průběhu zpracovávání této práce, je zjistit porovnání nahlížení na důvody vzniklé chudoby mezi chudými a bohatými, a zjistit, jak je na chudobu pohlíženo z dvou takto odlišných světů.

# Summary

In this bachelor's work, I have devoted myself to the intergenerational constructions of perceptions of poverty within families, that is, the different perceptions of poverty and the shaping of the associated narratives in two generations, generations of parents who grew up in socialism and lived through the transformation of regimes and their children who were already fully growing up in a postsocialist society.

I created the work using a qualitative method by conducting semi-structured interviews, using a method of projective techniques, by examining middle-class families in Prague who, I presumed, would be more forthcoming with sharing their views on poverty than would be directly poor families. The data were then analyzed using a combination of narratives and thematic analysis. The aim of my work was to broaden the discourse of poverty with a possible new perspective on poverty, so my main research question, which I have identified in my work, was this: **How is the perception of poverty across generations constructed?**

I have come to the following conclusions from an analysis of the interviews conducted. Perceptions of poverty can in certain cases be viewed in very similar ways by different generations. This common perception is due to the adoption of the attitudes of the younger generation from and not only from the older generation, since the younger generation has not yet had such a chance to gain their own experience. The reason may also be the scope for regime transformation, when a new individualistic discourse encouraged looking at the situation in a concrete direction – towards freedom and the possibilities that the postmaterial world creates for people today, when poverty is no longer just about owning economic capital, that is to say money in the first place, but it is about viewing it as much more complex phenomenon. Both generations view European poverty in terms of relative poverty, and see it as not as severe as the poverty in Africa, which they liken to absolute poverty. Conversely, where generations often disagreed was in looking at the symbolism of poverty, where the main difference is once again the experience (or lack thereof) of respondents. Younger generation have a higher propensity to adopt symbols of public discourse, as they see them, for example, in the media. The elderly are then mainly more in solidarity with the individual who is poverty-stricken and more feeling the differentiating pressures of geography to create poverty. That is why the answer to my question is that perceptions of poverty are constructed

across generations through experiences they may have experienced and, as a result, the younger generation takes a more neoliberal approach to the subject of poverty (that is, poverty is construed primarily as merited).

Before the end of this work, I want to briefly mention here possible recommendations for further investigation into the subject of poverty and its narratives. A topic that might merit further investigation, for example in a thesis, that has come to my mind in the course of processing this work, is to find a comparison of looking at the reasons for the poverty of the poor versus the rich and to see how poverty is viewed from two such different worlds.

## Použitá literatura

BOGDAN, R. C. and BIKLEN, S. K. *Qualitative Research for Education: An Introduction to Theory and Methods*. Boston: Allyn and Bacon, Inc. 1982. ISBN 0205482937

BOURDIEU, P. Cultural Reproduction and Social Reproduction. In: Brown, R. ed.: *Knowledge, Education and Cultural Change*. London: Tavistock Publications 1973. ISBN 0803983204

BOURDIEU, P. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, MA: Harvard University Press 1984. ISBN 9780710211071

BOURDIEU, P. *The Forms of Capital*. New York: Greenwood, 1986. 241-258. ISBN 0313235295

BOURDIEU, P. *Teorie jednání*. Praha, Karolinum, nakladatelství Univerzity Karlovy, 1998. ISBN 8071845183

BOURDIEU, P. et al. *The Weight of the World: Social Suffering in Contemporary Society*. Stanford, University Press Stanford, 2000. ISBN 9780804738453

BRAUN, V. and CLARKE, V. Using Thematic Analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3 (2). pp. 77-101. 2006. ISSN 1478-0887 Dostupný z: [https://www.researchgate.net/publication/235356393\\_Using\\_thematic\\_analysis\\_in\\_psychology](https://www.researchgate.net/publication/235356393_Using_thematic_analysis_in_psychology)

BUCHOWSKI, M. The Specter of Orientalism in Europe: From Exotic Other to Stigmatized Brother. *Anthropological Quarterly*. 79. 463-482. 2006. Dostupné z: [https://www.researchgate.net/publication/236794778\\_The\\_Specter\\_of\\_Orientalism\\_in\\_Europe\\_From\\_Exotic\\_Other\\_to\\_Stigmatized\\_Brother](https://www.researchgate.net/publication/236794778_The_Specter_of_Orientalism_in_Europe_From_Exotic_Other_to_Stigmatized_Brother)

DONOGHUE, S. *Projective Techniques in Consumer Research*. *J. Fam. Ecol. Consum.* 2000. Dostupný z: [https://www.researchgate.net/publication/267214009\\_Projective\\_techniques\\_in\\_Consumer\\_Research/citations](https://www.researchgate.net/publication/267214009_Projective_techniques_in_Consumer_Research/citations)

GORDON, D. *Indicators of Poverty & Hunger*. University of Bristol, Expert Group Meeting on Youth Development Indicators, New York, 2005. Dostupný z: [https://www.un.org/esa/socdev/unyin/documents/ydiDavidGordon\\_poverty.pdf](https://www.un.org/esa/socdev/unyin/documents/ydiDavidGordon_poverty.pdf))

HÁJEK, M. HAVLÍK, M. and NEKVAPIL, J. Narrative Analysis in Sociological Research: Main Approaches and a Unifying Frame. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 2012, vol. 48, iss. 2, p. 199-224. ISSN 0038-0288.

HENDL, J. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Čtvrté, přepracované a rozšířené vydání. Praha: Portál, 2016, 440 s. ISBN 978-80-262-0982-9.

HENDL, J. *Kvalitativní výzkum v pedagogice*. [online] 2006. Dostupné z: <http://web.ftvs.cuni.cz/hendl/metodologie/kvalvyzkpedhendl.pdf>

HOEFER, C. *Causal Determinism*. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Spring 2016 Edition, Edward N. Zalta (ed.), Dostupné z: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2016/entries/determinism-causal/>

HOLÝ, L. *Malý český člověk a skvělý český národ: Národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. Slon 2010. 2. vydání. ISBN 978-80-7419-018-6.

INGLEHART, R. *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, c1977. ISBN 9780691075853.

JEŘÁBEK, H. *Úvod do sociologického výzkumu*. Praha: Karolinum, 1993. 162 s. ISBN 80-7066-662-5. Dostupné z: <http://web.ftvs.cuni.cz/hendl/metodologie/>

KOTRUSOVÁ, M. *Chudoba jako sociální událost*. Přednáška. Praha, 2017.

KOTUS, MUNKOVÁ, J. PEŘINA, P. G. *Úvod do sociální politiky*. Univerzita Karlova v Praze, 2003.

KRÁLOVÁ, E. a VOLEKOVÁ, H. *Techniky kvalitativního dotazování, přednáška 4. Projektivní techniky*. Praha: FSV UK. Kantar, 3. 5. 2018.

KRAMULOVÁ, J. a MUSIL, P. *Experimentální odhad složek výdajové metody regionálního HDP v ČR*. Vysoká škola ekonomická v Praze, 2013. *Politická ekonomie*, 814-833. Dostupné z: [https://www.researchgate.net/profile/Petr\\_Musil2/publication/290917874\\_Experimentalni\\_od](https://www.researchgate.net/profile/Petr_Musil2/publication/290917874_Experimentalni_od)

[had\\_slozek\\_vydajove\\_metody\\_regionalniho\\_HDP\\_v\\_CR/links/586ea6f508ae8fce491c8d45/E\\_xperimentalni-odhad-slozek-vydajove-metody-regionalniho-HDP-v-CR.pdf](https://www.researchgate.net/publication/331111111/had_slozek_vydajove_metody_regionalniho_HDP_v_CR/links/586ea6f508ae8fce491c8d45/E_xperimentalni-odhad-slozek-vydajove-metody-regionalniho-HDP-v-CR.pdf)

KREIDL, M. Perceptions of Poverty and Wealth in Western and Post-Communist Countries. *Social Justice Research* 13, 151–176, 2000.

KROPÁČEK, J. a NEVYHOŠTĚNÝ, J. Kde se v Česku nejlépe žije: Velké porovnání 200 měst ukazuje skokany roku i varování. Obcevdtech.cz, DVTV, 2019. Dostupné z: <https://zpravy.aktualne.cz/ekonomika/kvalita-zivota-porovnani-mest-v-cesku-2019/r~b8d2b052ba8511e9b6a9ac1f6b220ee8/>

MAREŠ, P. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. Praha 1999. ISBN 8085850613.

PACINOVÁ, Z. Chudoba je problém bohatých. MVČR 2013. Dostupné z: <https://www.mvcr.cz/clanek/chudoba-je-problem-bohatych.aspx>

PETRUSEK, M. et al. *Velký sociologický slovník / Jiří Linhart, Alena Vodáková*. Praha 1996. ISBN 80-7184- 311-3. Dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Chudoba>

PETRÍČEK, M. *Úvod do (současné) filosofie*. 4., upravené vyd. Praha: Herrmann & synové, 1997. 178 s.

RABUŠIC, L. *Je česká společnost „postmaterialistická“? / Is Czech Society 'Post-materialist'? Sociologický Časopis / Czech Sociological Review*, 36(1) 2000, 3-22. Dostupné z: [www.jstor.org/stable/41131515](http://www.jstor.org/stable/41131515)

RICE, H. *Fatalism*. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Winter 2018 Edition, Edward N. Zalta (ed.), Dostupné z: <https://plato.stanford.edu/archives/win2018/entries/fatalism/>

RŮŽIČKA, M. a VAŠÁT, P. *Základní koncepty Pierra Bourdieu: pole – kapitál – habitus*. 2011. *AntropoWEBZIN* 7 (2): 129-133. Dostupné z: <https://www.soc.cas.cz/publikace/zakladni-koncepty-pierra-bourdieu-pole-kapital-habitus>

SCHNEIDEROVÁ, S. *Analýza diskurzu a mediální text*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2015, 164 s. ISBN 978-80-246-2884-4.

SILVERMAN, David. *Ako robiť kvalitatívny výskum: praktická príručka*. Bratislava: Ikar, 2005, 327 s. Pegas. ISBN 80-551-0904-4. Dostupné z: <https://is.muni.cz/el/1423/jaro2014/GEN507/um/Silverman---Ako-robot-kvalitativnyvyskum--prakticka-prirucka.pdf>

SIROVÁTKA, T. MAREŠ, P. VEČERNÍK, J. a ZELENÝ, M. *Monitorování chudoby v České republice*. Úvodní studie. VÚPSV Praha, výzkumné centrum Brno, červen 2002. Dostupné z: <http://praha.vupsv.cz/fulltext/Sirchu.pdf>

STRAUSS, A. a CORBINOVÁ, J. *Základy kvalitativního výzkumu. Postupy a techniky metody zakotvené teorie*. Boskovice: Albert, 1999. ISBN 80-85834-60-X

ŠTĚCHOVÁ, M. LUPTÁKOVÁ, M. KOPOLDOVÁ, B. *Bezdomovectví a bezdomovci z pohledu kriminologie*. Praha 2008. ISBN 978-80-7338-069-4 Dostupné z: [https://is.muni.cz/el/1441/podzim2011/SPAMP\\_S4h1/um/BEZDOMOVECTVI\\_A\\_BEZDOMOVCI.pdf](https://is.muni.cz/el/1441/podzim2011/SPAMP_S4h1/um/BEZDOMOVECTVI_A_BEZDOMOVCI.pdf)

ŠUBRT, J. "The Two Lines of Theoretical Thinking in Sociology" In *Individualism, Holism and the Central Dilemma of Sociological Theory*. Published online: 26 Apr 2019; 19-113.

VEČERNÍK, J. *Občan a tržní ekonomika – Příjmy, nerovnost a politické postoje v české společnosti*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 1998.

VESELÝ, A. *Teorie mnohačetných forem kapitálů*. Praha: FSV UK, 2006. ISSN 1801-5999

VINKLEHOFEROVÁ, M. Všichni jsme ohroženi pádem do chudoby. In: *Chudoba, nezaměstnanost: a další témata Pražské školy alternativ : Pražská škola alternativ - sborník 06*. Praha: Ekumenická akademie Praha, 2012, 70 s. ISBN 978-80-87661-03-1. Dostupné z: [https://aa.ecn.cz/img\\_upload/bec9f888010e9f21bb1cdb470322b7c6/psa\\_sbornik\\_6\\_web.pdf](https://aa.ecn.cz/img_upload/bec9f888010e9f21bb1cdb470322b7c6/psa_sbornik_6_web.pdf)



# Teze bakalářské práce

## Předběžný název práce.

Rozdíly ve vnímání chudoby v rámci „chudých a bohatých“ rodin

## Klíčová slova

Chudoba, sociální pole, Bourdieu, kapitál, rodinná studia

## Preliminary title

Differences in poverty perception of “poor and wealthy” families

## Key words

Poverty, social field, Bourdieu, capital, family studies

## Námět práce.

Ve své práci bych se ráda zabývala tématem chudoby. Toto téma jsem si vybrala pro jeho rozsáhlost a dlouhodobou přetrvávající problematičnost. Konkrétně bych ráda tuto práci pojala z pohledu rozdílů ve vnímání chudoby a zkušenostech s ní spojených. Jeden z cílů této práce bude zjistit, zda jsou mezi pohlížením na chudobu mezigenerační rozdíly, tedy zda lidé mladšího a staršího věku v rámci rodin vnímají chudobu jinak. Jako svůj druhý cíl bych si ráda vytyčila zjistit, jak chudobu vnímají rodiny finančně zaopatřené a ty, které nejsou finančně zcela stabilní. V neposlední řadě se pak také pokusím zjistit, zda a jak je chudoba spojená s kulturním kapitálem a sociálními poli, které popisuje Pierre Bourdieu. Tyto tři roviny chci ve své práci promítnout a prozkoumat, zda jsou sociálně kulturní kapitály a prostředí ze kterého bude dotazovaný pocházet stěžejní pro následné určování lidských životních stylů a vnímání okolního světa.

Pierre Bourdieu na téma chudoby pohlíží v díle *The Weight of the World* (2000) skrze své koncepty jako sociální kapitál, který popisuje jako množinu zdrojů, které člověk má díky vztahům navázaným a udržovaným ve své síti. Každý má tak podle tohoto jeho pojmání v sociálním prostoru své místo. To je určováno různými druhy kapitálu, který ve svém životě člověk nabývá, a jejich vzájemnými vztahy. Díky vysokým rozdílům mezi možným úspěchem či neúspěchem je pak Bourdieuem popisován i boj o postavení v sociálním prostoru. Sociální prostor je dle Bourdiea popsán jednoduchým polem, které dělí dvě osy na čtyři pole. Jedná se v nich o kulturní a ekonomický kapitál. Ve své práci budu s tímto prostorem porovnávat výsledky svých rozhovorů a snažit se určit, jací, jak a jestli se lidé v těchto prostorech potkávají, tedy budu je dle jejich odpovědí na mé otázky (k tomuto účelu uzpůsobené) zakreslovat do Bourdieova pole.

V oblasti chudoby a v diskuzích s ní spojených Bourdieovy myšlenky a s jeho koncepty bylo napsáno již mnoho prací jako například v knize *Relevance of Bourdieu's Concepts for Studying the Intersections of Poverty, Race and Culture* (Medvetz et al. 2018), nejčastěji se však pojem chudoby pojí s hledáním řešení. Po zjištění postavení jedinců v sociálním poli jsou práce konstituovány často na hledání řešení otázky chudoby. Pomocí zjištění jaké jsou

možnosti a kde, v jakém poli, se jedinci nachází aktuálně, se tyto práce snaží najít možnosti jak chudobě předcházet nebo jak se z ní alespoň vyprostit (např. Večerník 1991; Wichterle 2014).

Moje práce však nemá za cíl hledání řešení, nýbrž analýzu aktuálního stavu chudých a bohatých – kde se na této pomyslné škále vidí, a kde se podle ní nacházejí; zda jsou rozdíly v tom, jak se v sociálním prostoru vidí mladší a starší generace; a jestli je vysoký rozdíl v tomto prostoru mezi chudými a bohatými a jaký tento rozdíl je.

### **Předpokládaná struktura práce:**

- Úvod a charakteristika zkoumaného problému
- Teoretické koncepty
- Cíle
- Metodologie
- Analýza dat a její interpretace
- Závěr

### **Současný stav poznání**

Mezi již zpracované zahraniční publikace k tématu chudoby, ze kterých bych se ráda inspirovala a které bych případně porovnála s předpoklady mé práce, patří dílo *La Vida* Oscara Lewise (1966), v němž autor rozvíjí koncept kultury chudoby, a poté také novodobá kritika tohoto díla například od Anny Swidler (1986). Bourdieho teorii sociálního pole probírá také Mathieu Hilgers (2015), který ho pojímá pomocí konceptů a jejich aplikací, které by mohly být také naplněny zajímavými a inspirativními pro mou práci. Dále pak zkusím čerpat z dokumentu *Hranice práce* od Apoleny Rychlíkové, který zjišťuje, proč jsou chudí lidé nuceni pracovat v nedůstojných podmínkách.

Co se dále týká prací spojených s chudobou v České republice posledních pár let, bylo vydáno mnoho rozsáhlých textů a prací. Mezi nejčastěji zpracovávané odvětví v tématu chudoby u nás patří příjmová chudoba. Mimo tu pak různé práce často hovoří o chudobě dětí, seniorů či matek samoživitelek, tedy lidí k chudobě často náchylných a s chudobou často spojovaných. Díky ČSÚ můžeme zjistit oficiálně vydaná čísla, na základě kterých jsou některé práce stavěny. Právě tak, tomu je z části v případě práce Hory, Kofroně a Sirovátka, kteří se ve svém zpracování a analýze z roku 2008, zaměřují právě na rizika příjmové chudoby a jejich dopadů a dalších následků právě na děti. Poukazují na nutnost začleňování na trhu práce, které faktor ohroženosti dětí, tedy dalších generací ovlivňuje a také zdůrazňuje důležitost začlenění státní pomoci. Tato práce mi přišla z mnoha, na které jsem narazila nejzajímavější, právě pro jejich celkem stručnou, ale také jasnou strukturu práce, která by mohla být nepřímo provázaná k tématu chudoby a jejímu zobrazení v sociálních polích, kterými se budu zabývat. Dalším úřadem, který v České republice pomáhá bádát mimo jiné právě v tématu chudoby, je Sociologický ústav Akademie věd České republiky, který pomáhá realizovat výzkumy, studie a sondy do veřejného mínění, které pak uchovává ve své knihovní sbírce. Další platformou, na které se chudoba v minulosti zkoumala, patří workshopy MPSV, které se zabývaly energetickou chudobou, sociálním bydlením či podporou zaměstnání rodičů s dětmi, na kterých se nejdříve podaly informace potřebné k tématu a následně pak vedly debaty a panelové diskuze na to dané téma. Mimo tyto oficiální instituty vzniká největší množství prací na půdě univerzit po celé republice. Jedná se o bakalářské či diplomové práce, ale také o

instituty, které se školami spolupracují. V neposlední řadě mi přijde důležité zmínit právě CESES, který takto spolupracuje s Karlovou univerzitou a přímo právě s Institutem sociologických studií na FSV UK a vytváří informačně přínosné a inspirativní zprávy k mnoha tématům. Například tak koná ve studii vedené Martinem Potůčkem, který se chudobou zabýval například v rámci práce osmi cílů, které určila OSN ve své Deklaraci tisíciletí (Potůček et al. 2004).

### **Výzkumné otázky**

Cílem mé práce je zjistit vnímání chudoby mezi generacemi v rodinách, dále pak mezi kulturním kapitálem rodin a získané informace zformulovat pomocí teorie sociálních polí Pierra Bourdieuho. Mezi výzkumné otázky by mohlo patřit, jak na sebe lidé nahlíží, ale také jak se staví k problému chudoby obecně. Jestli nějak porovnávají svůj život k jejich finančním poměrům. Zda je rozdíl mezi náhledem na stejnou finanční situaci od různě starých členů jedné rodiny či jestli je tento náhled stejný, či to každá rodina má jinak a případně proč.

### **Předpokládané metody zpracování**

Plánuji provádět výzkum pomocí kvalitativních technik. V úvodní části popíši chudobu, nahlížení na ní pomocí organizací a především jednotlivců s tématem spojených, jako je například Anthony Giddens (1999), Miloslav Petrušek (1996). Dále pak popíši s ní často propojené problémy jako nemožnost získání vyššího kulturního kapitálu nebo zvýšení užívání návykových látek. Následně v teoretické části vysvětlím teorii Bourdieova kapitálu, kterou hodlám využít při analýze vytvořených rozhovorů v praktické části. V praktické části budu poté zkoumat narativní konstrukce o chudobě pomocí rozhovorů, které bych ráda prováděla v rámci různých rodin. V nejlepším možném případě bych vždy v rámci rodiny získala alespoň dva rozhovory, jeden od „mladší“ a jeden od „starší“ generace, které mi doufám pomůžou rozkrýt rozdíly ve vnímání a prožívání jejich životů. Zároveň bych rozhovory ráda získávala z dvou typů různě finančně zaopatřených rodin, tedy od rodin takzvaně bohatých a chudých. Zda rodina spadá do mého výběru, tedy jestli je chudá či bohatá, budu určovat podle toho, jak je na ní společností nahlíženo, ale i jak se definuje sama rodina. Jako příklad můžu poukázat na matky samoživitelky, lidi s nízkým příjmem, bezdomovce, důchodce nebo lidi s tmavší pletí, kteří jsou nejčastěji považováni za postižené chudobou. V mé studii bych se zaměřila na úplné rodiny s alespoň jedním potomkem. V rozhovorech bych ráda použila také projektivní techniky, jako například testy nedokončených vět či slovní asociační experimenty, které by mi mohly pomoci odhalit myšlenkové pochody mých respondentů, a nenásilně tak nahlédnout za oponu tématu chudoby v dané rodině. Výběr vzorku bych provedla pomocí záměrného výběru, abych získala potřebné informace o kulturních kapitálech rodin a mohla porovnat jejich rozdíly. Pokud by tento způsob výběru nezajistil dostatečné množství rozhovorů k závěrečnému porovnání, jsem připravena použít výběr na základě dostupnosti respondentů. Rozhovory bych ráda prováděla biografické a polostrukturované, které by byly nahrávané pro pozdější zpracování analýzy. Zároveň budu vypracovávat poznámky z terénu, které mi pomohou doplnit náhled na rodinu a její životní styl. Z rozhovorů mám v plánu provést přepisy pro snadnější analýzu a porovnávání mezi vybranými respondenty a jejich skupinami.

Rozhovory mám v plánu situovat v okolí krajského města Sedlčany. Vzorek zvolím na základě osobních zkušeností s místními obyvateli. Mám v plánu provést ideálně 2x 4 rozhovory v rodinách s chudšími poměry a 2x 4 rozhovory v rodinách, které si na místní

oměry žijí nadstandardně. Rozhovory v rámci jedné rodiny by měly být pokud možno oddělené.

### **Metody analýzy a harmonogram výzkumu**

Harmonogram mého výzkumu musím přizpůsobit svému dočasnému pobytu v zahraničí, proto tedy v prvním semestru hodlám zpracovat hlavně teoretickou část jako pojmy. Poté si chci připravit hrubý nástřel otázek k rozhovoru, a také si chci připravit tabulku, kterou později použiji k analýze jednotlivých odpovědí respondentů, do které je budu situovat. Mimo jiné mám v plánu v tomto semestru také oslovit a domluvit první rozhovory. V semestru druhém poté prvotně provedu rozhovory, které následně zanalyzuji a vyhodnotím. Díky tomuto bude nejspíše následovat i poupravení teoretické části pro účely a pochopení výzkumu.

Můj výzkum bude založen na základě výzkumných rozhovorů v domácím prostředí respondentů. Bude to tedy prolnutí biografické, etnografické a vizuální analýzy, na základě kterých budu práci zpracovávat.

Bourdieuho kapitály v práci použiji jako předlohu pro vytvoření vlastního pole pro rozdělení analyzovaných a k zakreslování do tohoto pole.

### **Etika, reflexivita, limity práce**

Při zpracovávání teoretické části hodlám vždy správně citovat všechny použité materiály. Při provádění výzkumné části chci dodržovat etický kodex Mezinárodní sociologické asociace vůči dotazovanému, nebudu tedy nikde zveřejňovat data bez jeho svolení, čímž dodržím respondentovo právo na soukromí. Mimo jiné také právě proto plánuji před začátkem každého rozhovoru rozdat účastníkům k podepsání informovaný souhlas, kde si budou moci zvolit, jak bude s vytvořenými daty dále nakládat. Jelikož téma chudoby, ale i financí obecně je velmi citlivé, budu volit na začátcích všech rozhovorů spíše obecnější otázky na jejich osobní život a jeho styl, od kterých bych se ráda postupně propracovala k těm ošemetnějším, které by mohly být brány za neuctivé při položení právě v začátcích rozhovoru. Zároveň po ukončení rozhovorů hodlám respondentům nabídnout zpřístupnění k výsledkům. Předpokládám, že výběr vzorku bude nejproblematičtější částí mé práce.

# Seznam příloh

Příloha č. 1: Projektivní techniky č. 2: Rohlíky (obrázek)

Příloha č. 2: Projektivní techniky č. 2: Vesnice (obrázek)

Příloha č. 3: Projektivní techniky č. 2: Úřad práce (obrázek)

Příloha č. 4: Projektivní techniky č. 2: Smutný smajlík (obrázek)

Příloha č. 5: Projektivní techniky č. 2: Hřbitov (obrázek)

Příloha č. 6: Projektivní techniky č. 2: Voda (obrázek)

Příloha č. 7: Projektivní techniky č. 2: Obecní hospoda (obrázek)

Příloha č. 8: Projektivní techniky č. 2: Popelnice (obrázek)

Příloha č. 9: Projektivní techniky č. 2: Second hand (obrázek)

Příloha č. 10: Projektivní techniky č. 2: Noviny (obrázek)

Příloha č. 11: Kapitály použité v projektivních technikách č. 1 (tabulka)

# Přílohy

**Příloha č. 1: Projektivní techniky č. 2: Rohlíky (obrázek)**



**Příloha č. 2: Projektivní techniky č. 2: Vesnice (obrázek)**



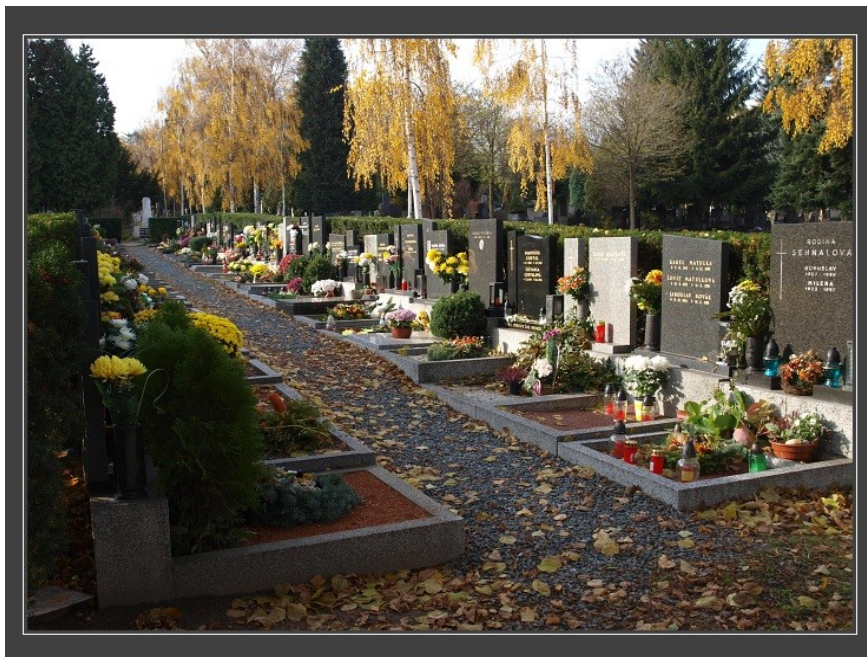
**Příloha č. 3: Projektivní techniky č. 2: Úřad práce (obrázek)**



**Příloha č. 4: Projektivní techniky č. 2: Smutný smajlík (obrázek)**



**Příloha č. 5: Projektivní techniky č. 2: Hřbitov (obrázek)**



**Příloha č. 6: Projektivní techniky č. 2: Voda (obrázek)**





**Příloha č. 7: Projektivní techniky č. 2: Obecní hospoda (obrázek)**



**Příloha č. 8: Projektivní techniky č. 2: Popelnice (obrázek)**



**Příloha č. 9: Projektivní techniky č. 2: Second hand (obrázek)**



**Příloha č. 10: Projektivní techniky č. 2: Noviny (obrázek)**



**Příloha č. 11: Kapitály použité v projektivní technice č. 1 (tabulka)**

Kulturní kapitál	Sociální kapitál	Ekonomický kapitál
VĚDOMOST	KONEXE	PENÍZE
VZDĚLÁNÍ	PŘÍSUN INFORMACÍ	PRACOVNÍ POZICE
DOVEDNOST	VLIV NA DRUHÉ	VLASTNIT STATKY (AUTO, NEMOVITOST...)

# Zdroje příloh

Příloha č. 1: Rohlíky (obrázek). Filip Jandourek, 30. 05. 2018. Dostupné z:

[https://www.google.cz/search?hl=cs&tbm=isch&source=hp&biw=1728&bih=1010&ei=Z2UZ\\_X3hDKUg1fAPIsW06AI&q=rohl%C3%ADky&oq=rohl%C3%ADky&gs\\_lcp=CgNpbWcQAzICCAAyAggAMgIIADICCAAyAggAMgIIADIGCAAQBRAeMgYIABAFEB4yBggAEAUQHjIGCAAQBRAeOgUIABCxA1D4AlivCmCADGgAcAB4AIABqwGIAoGkgEDMi41mAEAoAEBqgELZ3dzLXdpei1pbWc&scient=img&ved=0ahUKEwi9sai cLOPqAhUrUBUIHZYiDS0Q4dUDCAc&uact=5#imgrc=LLeSyV5wEgbzCM](https://www.google.cz/search?hl=cs&tbm=isch&source=hp&biw=1728&bih=1010&ei=Z2UZ_X3hDKUg1fAPIsW06AI&q=rohl%C3%ADky&oq=rohl%C3%ADky&gs_lcp=CgNpbWcQAzICCAAyAggAMgIIADICCAAyAggAMgIIADIGCAAQBRAeMgYIABAFEB4yBggAEAUQHjIGCAAQBRAeOgUIABCxA1D4AlivCmCADGgAcAB4AIABqwGIAoGkgEDMi41mAEAoAEBqgELZ3dzLXdpei1pbWc&scient=img&ved=0ahUKEwi9sai cLOPqAhUrUBUIHZYiDS0Q4dUDCAc&uact=5#imgrc=LLeSyV5wEgbzCM)

Příloha č. 2: Vesnice (obrázek). Koterovská náves a její obnova, 10. 10. 2013. Dostupné z:

[https://www.google.com/search?q=n%C3%A1ves&tbm=isch&ved=2ahUKEwj4176xqJzqAhVQtaQKHZLRDIwQ2-cCegQIABAA&oq=n%C3%A1ves&gs\\_lcp=CgNpbWcQAzICCAAyAggAMgIIADICCAAyAggAMgYIABAFEB4yBAGAEB4yBAGAEB4yBAGAEB4yBAGAEB4yBAGAEB4yBAGAEB46BQgAELEDUMsqWKw2Yoc3aABwAHgAgAHQ4gBlwySAQUzLTMuMZgBAKABAaoBC2d3cy13aXotaW1n&scient=img&ei=FkH0Xvj0NtdqkgWSo7PgCA&bih=1042&biw=1728#imgrc=Fu3VHSh5-AwShM](https://www.google.com/search?q=n%C3%A1ves&tbm=isch&ved=2ahUKEwj4176xqJzqAhVQtaQKHZLRDIwQ2-cCegQIABAA&oq=n%C3%A1ves&gs_lcp=CgNpbWcQAzICCAAyAggAMgIIADICCAAyAggAMgYIABAFEB4yBAGAEB4yBAGAEB4yBAGAEB4yBAGAEB4yBAGAEB4yBAGAEB46BQgAELEDUMsqWKw2Yoc3aABwAHgAgAHQ4gBlwySAQUzLTMuMZgBAKABAaoBC2d3cy13aXotaW1n&scient=img&ei=FkH0Xvj0NtdqkgWSo7PgCA&bih=1042&biw=1728#imgrc=Fu3VHSh5-AwShM)

Příloha č. 3: Úřad práce (obrázek). Martin Hála, 01. 02. 2013. Dostupné z:

[https://www.google.cz/search?hl=cs&tbm=isch&source=hp&biw=1728&bih=1010&ei=3WMZX9fCivWCi-gPtauM2As&q=%C3%BA%C5%99ad+pr%C3%A1ce&oq=%C3%BA%C5%99ad+pr%C3%A1ce&gs\\_lcp=CgNpbWcQAzICCAAyAggAMgIIADICCAAyAggAMgIIADICCAAyAggAMgIIADICCAA6BQgAELEDUIoDWJgkYnklaAFwAHgDgAG1BogBxSCSAQ0xLjQuNC4wLjQuMC4xmAEAoAEBqgELZ3dzLXdpei1pbWc&scient=img&ved=0ahUKEwiXpc7gkuPqAhV1wQIHhBUVA7sQ4dUDCAc&uact=5#imgrc=y5DHWQPbVM9a3M&imgdii=M86eSapxWENetM](https://www.google.cz/search?hl=cs&tbm=isch&source=hp&biw=1728&bih=1010&ei=3WMZX9fCivWCi-gPtauM2As&q=%C3%BA%C5%99ad+pr%C3%A1ce&oq=%C3%BA%C5%99ad+pr%C3%A1ce&gs_lcp=CgNpbWcQAzICCAAyAggAMgIIADICCAAyAggAMgIIADICCAAyAggAMgIIADICCAA6BQgAELEDUIoDWJgkYnklaAFwAHgDgAG1BogBxSCSAQ0xLjQuNC4wLjQuMC4xmAEAoAEBqgELZ3dzLXdpei1pbWc&scient=img&ved=0ahUKEwiXpc7gkuPqAhV1wQIHhBUVA7sQ4dUDCAc&uact=5#imgrc=y5DHWQPbVM9a3M&imgdii=M86eSapxWENetM)

Příloha č. 4: Smutný smajlík (obrázek). Very sad emoji, Emoji island 2020. Dostupné z:

[https://www.google.com/imgres?imgurl=https%3A%2F%2Fcdn.shopify.com%2Fs%2Ffiles%2F1%2F1061%2F1924%2Fproducts%2Fvery\\_sad\\_emoji\\_icon\\_png\\_large.png%3Fv%3D1571606089&imgrefurl=https%3A%2F%2Femojiisland.com%2Fproducts%2Fvery-sad-emoji-png-icon&tbnid=IJbhVLTfGnpufM&vet=12ahUKEwjKp7yYpJzqAhWE44UKHX77BK8QMygEegUIARC0AQ..i&docid=DgDJtmFPBb-iRM&w=480&h=480&q=sad%20emoji&ved=2ahUKEwjKp7yYpJzqAhWE44UKHX77BK8QMygEegUIARC0AQ](https://www.google.com/imgres?imgurl=https%3A%2F%2Fcdn.shopify.com%2Fs%2Ffiles%2F1%2F1061%2F1924%2Fproducts%2Fvery_sad_emoji_icon_png_large.png%3Fv%3D1571606089&imgrefurl=https%3A%2F%2Femojiisland.com%2Fproducts%2Fvery-sad-emoji-png-icon&tbnid=IJbhVLTfGnpufM&vet=12ahUKEwjKp7yYpJzqAhWE44UKHX77BK8QMygEegUIARC0AQ..i&docid=DgDJtmFPBb-iRM&w=480&h=480&q=sad%20emoji&ved=2ahUKEwjKp7yYpJzqAhWE44UKHX77BK8QMygEegUIARC0AQ)

Příloha č. 5: Hřbitov (obrázek). Ústřední hřbitov města Brna, listopad 2012. Dostupné z:

[https://www.google.com/search?q=h%C5%99bitov&tbm=isch&ved=2ahUKEwjdqJHkqJzqAhXPkuwKHRsYB14Q2-cCegQIABAA&oq=h%C5%99bitov&gs\\_lcp=CgNpbWcQAzICCAAyAggAMgIIADICCAAyAggAMgIIADICCAAyAggAMgIIADICCAA6BQgAELEDOgQIABBDULvkBvJR9QVggPkFaABwAHgAgAGjA4gBrg6SAQk](https://www.google.com/search?q=h%C5%99bitov&tbm=isch&ved=2ahUKEwjdqJHkqJzqAhXPkuwKHRsYB14Q2-cCegQIABAA&oq=h%C5%99bitov&gs_lcp=CgNpbWcQAzICCAAyAggAMgIIADICCAAyAggAMgIIADICCAAyAggAMgIIADICCAA6BQgAELEDOgQIABBDULvkBvJR9QVggPkFaABwAHgAgAGjA4gBrg6SAQk)

[wLjMuMi4xLjGYAQCgAQGqAQnd3Mtd2l6LWltZw&scient=img&ei=gUH0Xp3kBs\\_VsAebsJDwCA#imgrc=L6Ud-9ZYiHRtcM](https://www.google.com/search?q=bonaqua+voda&tbn=isch&ved=2ahUKEwjblJ-XqZzqAhXTNuWkHSmMBVsQ2-cCegQIABAA&oq=bonaqua+voda&gs_lcp=CgNpbWcQA1CtiR9YjKQfYPWkH2gAcAB4AIABAIgBAJIBAJgBA6ABAaoBC2d3cy13aXotaW1n&scient=img&ei=7EH0XtvuEdPtsAepmJbYBQ#imgrc=f4fcihL_L7GfQM)

Příloha č. 6: Voda (obrázek). Bonaqua, Rohlík. Dostupné z:

[https://www.google.com/search?q=bonaqua+voda&tbn=isch&ved=2ahUKEwjblJ-XqZzqAhXTNuWkHSmMBVsQ2-cCegQIABAA&oq=bonaqua+voda&gs\\_lcp=CgNpbWcQA1CtiR9YjKQfYPWkH2gAcAB4AIABAIgBAJIBAJgBA6ABAaoBC2d3cy13aXotaW1n&scient=img&ei=7EH0XtvuEdPtsAepmJbYBQ#imgrc=f4fcihL\\_L7GfQM](https://www.google.com/search?q=bonaqua+voda&tbn=isch&ved=2ahUKEwjblJ-XqZzqAhXTNuWkHSmMBVsQ2-cCegQIABAA&oq=bonaqua+voda&gs_lcp=CgNpbWcQA1CtiR9YjKQfYPWkH2gAcAB4AIABAIgBAJIBAJgBA6ABAaoBC2d3cy13aXotaW1n&scient=img&ei=7EH0XtvuEdPtsAepmJbYBQ#imgrc=f4fcihL_L7GfQM)

Příloha č. 7: Obecní hospoda (obrázek). Šárovcova lhota. Dostupné z:

[https://www.google.com/search?q=hospoda+budova+vesnice&tbn=isch&ved=2ahUKEwjixfbfq5zqAhUV\\_4UKHTUcCZMQ2-cCegQIABAA&oq=hospoda+budova+vesnice&gs\\_lcp=CgNpbWcQA1Dg8gNYoPwDY079A2gAcAB4AIABzQKIAYcOkgeHMC41LjIuMZgBAKABAaoBC2d3cy13aXotaW1n&scient=img&ei=nUT0XqKDJJX-lwS1vKSYCQ&bih=1042&biw=1711&hl=cs#imgrc=TyUWrGXQplSbDM](https://www.google.com/search?q=hospoda+budova+vesnice&tbn=isch&ved=2ahUKEwjixfbfq5zqAhUV_4UKHTUcCZMQ2-cCegQIABAA&oq=hospoda+budova+vesnice&gs_lcp=CgNpbWcQA1Dg8gNYoPwDY079A2gAcAB4AIABzQKIAYcOkgeHMC41LjIuMZgBAKABAaoBC2d3cy13aXotaW1n&scient=img&ei=nUT0XqKDJJX-lwS1vKSYCQ&bih=1042&biw=1711&hl=cs#imgrc=TyUWrGXQplSbDM)

Příloha č. 8: Popelnice (obrázek). Pavel Snášel, 25. 05. 2020. Dostupné z:

[https://www.google.com/search?q=popelnice&tbn=isch&ved=2ahUKEwiJu7qS5zqAhVK-YUKHY1gDTAQ2-cCegQIABAA&oq=popelnice&gs\\_lcp=CgNpbWcQA1DhiQdY35IHYPWTB2gAcAB4AIABAIgBAJIBAJgBAKABAaoBC2d3cy13aXotaW1n&scient=img&ei=-0P0XsnRB8rylwSNwbWAAw#imgrc=EA3vFC0Zq\\_QoM](https://www.google.com/search?q=popelnice&tbn=isch&ved=2ahUKEwiJu7qS5zqAhVK-YUKHY1gDTAQ2-cCegQIABAA&oq=popelnice&gs_lcp=CgNpbWcQA1DhiQdY35IHYPWTB2gAcAB4AIABAIgBAJIBAJgBAKABAaoBC2d3cy13aXotaW1n&scient=img&ei=-0P0XsnRB8rylwSNwbWAAw#imgrc=EA3vFC0Zq_QoM)

Příloha č. 9: Second hand (obrázek). Second hand centrum, Tereza Marváňková. Dostupné z:

[https://www.google.com/search?q=second+hand&tbn=isch&ved=2ahUKEwik-O7RrJzqAhVD0oUKHepNDK4Q2-cCegQIABAA&oq=second+hand&gs\\_lcp=CgNpbWcQAzICCAyAggAMgIADICCAyAggAMgIADICCAyAggAMgIADICCA6BAgAEEM6BQgAELEDUP-aA1irtgNg4LcDaABwAHgAgAGjCYgB8SWSAQ8wLjEuNC4yLjEuMS4xLjGYAQCgAQGqAQnd3Mtd2l6LWltZw&scient=img&ei=jEX0XqSCIcOklwTKm7HwCg&bih=1042&biw=1711&hl=cs#imgrc=AAP7fBT1Q0etzM](https://www.google.com/search?q=second+hand&tbn=isch&ved=2ahUKEwik-O7RrJzqAhVD0oUKHepNDK4Q2-cCegQIABAA&oq=second+hand&gs_lcp=CgNpbWcQAzICCAyAggAMgIADICCAyAggAMgIADICCAyAggAMgIADICCA6BAgAEEM6BQgAELEDUP-aA1irtgNg4LcDaABwAHgAgAGjCYgB8SWSAQ8wLjEuNC4yLjEuMS4xLjGYAQCgAQGqAQnd3Mtd2l6LWltZw&scient=img&ei=jEX0XqSCIcOklwTKm7HwCg&bih=1042&biw=1711&hl=cs#imgrc=AAP7fBT1Q0etzM)

Příloha č. 10: Noviny (obrázek). Michal Sváček, 12. 02. 2020. Dostupné z:

[https://www.google.com/search?q=noviny&tbn=isch&ved=2ahUKEwjixvOzkuPqAhWFHuwKHbdhDSgQ2-cCegQIABAA&oq=noviny&gs\\_lcp=CgNpbWcQAzICCAyAggAMgIADICCAyAggAMgIADICCAyAggAMgIADICCA6BggAEAUQHjoECAAQGFDaWVj8XWD-YGgAcAB4AIABYQKIAfYGkgEHMC4yLjEuMZgBAKABAaoBC2d3cy13aXotaW1nWAEb&scient=img&ei=f2MZX6OLMYW9sAc3w7XAAg#imgrc=PrPUWsZfj-CiVM&imgdii=sc\\_2XTBleW4PmM](https://www.google.com/search?q=noviny&tbn=isch&ved=2ahUKEwjixvOzkuPqAhWFHuwKHbdhDSgQ2-cCegQIABAA&oq=noviny&gs_lcp=CgNpbWcQAzICCAyAggAMgIADICCAyAggAMgIADICCAyAggAMgIADICCA6BggAEAUQHjoECAAQGFDaWVj8XWD-YGgAcAB4AIABYQKIAfYGkgEHMC4yLjEuMZgBAKABAaoBC2d3cy13aXotaW1nWAEb&scient=img&ei=f2MZX6OLMYW9sAc3w7XAAg#imgrc=PrPUWsZfj-CiVM&imgdii=sc_2XTBleW4PmM)

Příloha č. 11: Kapitály použité v projektivní technice č. 1 (tabulka). Tereza Jeřábková, 2020.